

T.C.
İNÖNÜ ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ

STİGMA TEORİSİ BAĞLAMINDA
İSLAM İNANÇ VE KÜLTÜRÜNDE
ENGELLİ ANLAYIŞI

DANIŞMAN **HAZIRLAYAN**
Dr. Öğr. Üyesi Gültekin EROĞLU **Ece AYDIN SÖĞÜT**

MALATYA-2023

T.C.
İNÖNÜ ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
FELSEFE VE DİN BİLİMLERİ ANABİLİM DALI

STİGMA TEORİSİ BAĞLAMINDA İSLAM İNANÇ VE
KÜLTÜRÜNDE ENGELLİ ANLAYIŞI

Yüksek Lisans Tezi

Hazırlayan
Ece AYDIN SÖĞÜT

Danışman
Dr. Öğr. Üyesi Gültekin EROĞLU

MALATYA - 2023

ONUR SÖZÜ

İnönü Üniversitesi Lisansüstü Eğitim-Öğretim ve Sınav Yönetmeliğine göre hazırlamış olduğum “STİGMA TEORİSİ BAĞLAMINDA İSLAM İNANÇ VE KÜLTÜRÜNDE ENGELLİ ANLAYIŞI” adlı tezin tamamen kendi çalışmam olduğunu ve her alıntıya kaynak gösterdiğimi ve tez yazım kılavuzuna uygun olarak hazırladığımı taahhüt eder, tezimin/projemin kağıt ve elektronik kopyalarının İnönü Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü arşivlerinde saklanmasına izin verdiğimi onaylarım. Lisansüstü Eğitim-Öğretim yönetmeliğinin ilgili maddeleri uyarınca gereğinin yapılmasını arz ederim.

Ece AYDIN SÖĞÜT

ÖN SÖZ

“Stigma Teorisi Bağlamında İslam İnanç ve Kültüründe Engelli Anlayışı” başlıklı bu çalışma, Stigma teorisini ve bu bağlamda İslam’ın engelli anlayışını ele almak üzere yapılmıştır. Dünyanın her noktasında görülen damgalama ve etiketleme faaliyetleri tarih boyunca çeşitli gerekçelerle veyahut hiç sebepsiz yapılmıştır. Engelli bireyler toplum dışına itilip yalnızlığa maruz bırakılmıştır. Bu noktada, toplumsal dinamiklerden biri olan dinin engelli bireyler hakkında nasıl bir anlayışa sahip olduğu sorusu, bu çalışmanın ana problemini oluşturmuştur. Bütün dinlerin engelli anlayışını araştırmak hem zaman hem de kapsam anlamında zorlayıcı olacağı için, araştırma İslam dini ile sınırlı tutulmuştur. Bu bağlamda araştırmanın ana problemi Stigma Teorisi kapsamında İslam inanç sisteminin engelli anlayışını nasıl benimsediği problemi ile çerçeve oluşturulmaya çalışılmıştır. Fakat İslam dininin engelli bireylere verdiği değerlerin daha iyi anlaşılabilmesi için İslam öncesi toplumların ve semavi dinlerin engelli anlayışı da literatüre dâhil edilerek problemin tarihsel köklerine inmeye gayret gösterilmiştir.

Tez yazım sürecinde fikir ve önerilerinden faydalandığım değerli danışmanım Dr. Öğr. Üyesi Gültekin EROĞLU’na, Yüksek Lisans sürecimin tamamında desteğini hep hissettiğim; bilgi ve tecrübesiyle her anlamda yanımda olan çok değerli eşim Abdullah SÖĞÜT’e, varlığı ile her daim güç bulduğum biricik kızım Elisa SÖĞÜT’e ve hayatım boyunca her zaman arkamda olan, tez yazım sürecinde yükümü hafifleten, bana moral veren canım anneme

Sonsuz teşekkürlerimle...

Ece AYDIN SÖĞÜT
Malatya 2023

ÖZET

AYDIN SÖĞÜT, Ece, Stigma Teorisi Bağlamında İslam İnanç ve Kültüründe Engelli Anlayışı, Yüksek Lisans Tezi, Malatya 2023.

Engellilik, insanların hayatlarında karşılaşma ihtimalinin en yüksek olduğu olaylardan biridir. Her sağlıklı birey aynı zamanda bir engelli adaydır. Doğuştan ya da sonradan bir nedenle zihinsel ve bedensel becerilerini farklı şekillerde yitiren insanlar, toplumsal yaşama adapte olurken ve günlük rutin ihtiyaçlarını karşılamaya çalışırken bazı zorluklar yaşayabilir. Toplum tarafından bu insanların damgalanması, engelli bireylerin bu zorluklarının artmasına neden olmaktadır.

Damgalama kavramı bağlamında İslam dininde engellilik anlayışının konu edildiği bu çalışmada ilk olarak damgalama kavramı açıklanmış, bu kavramla ilgili kuramlar belirtilmiş ve örneklendirilmiştir. Sonrasında engellilik kavramı, engellilik türleri ve geçmiş dönemlerde engelli bireylere dini ve toplumsal bakışın nasıl olduğuna dair bilgiler verilmiş ve son olarak da damgalama teorisinin İslam dinindeki anlayışına göre literatür taraması yapılmıştır. Araştırmada elde edilen verilere göre İslam'da, engelli bireyin, bütünü aksayan parçası olarak değil de tamamlayıcı bir parçası olarak görüldüğü tespit edilmiştir. Kur'an'ı Kerimde engelli birey ayrımı yapılmaksızın tüm Müslümanlar vahye muhatap kılınmıştır. İnsanların, kendi gücü nispetinde emir ve nehiylerden sorumlu tutulduğu belirtilmiştir. İslam dininde ve Müslüman toplumlarda engelli bireylere değer verilmiş ve onların topluma kazandırılması için önemli bazı idari görevler ve komutanlık vazifeleri verilmiştir. Konuşma problemi olan Hz. Musa'nın peygamber olarak seçilmesi, Abese suresinde zikredilen ve Hz. Peygamber'in uyarılmasına neden olan âmâ sahabe İbn Ümmü Mektûm kıssası Kur'an'da dikkat çeken örneklerdendir. Hz. Muhammed (s.a.v) döneminde çoğu engelli birey O'nun öncülüğündeki topluluklarda ön saflarda yer almışlardır. Bu uygulama halifeler döneminde de devam etmiş; hatta Hz. Ömer döneminde bu kişiler Müslüman gayrimüslim ayrımı yapılmadan beytülmalden maaş almışlardır. Emeviler ve Abbasiler döneminde

engelli bireyler için hastane ve yurtlar yapılmıştır. Benzer uygulamaların Osmanlı devletine kadar geldiği ve Osmanlılar döneminde engellilere karşı gösterilen hassasiyetin ve uygulamaların daha ileri düzeye ulaştığı görülmüştür.

Anahtar Kelimeler: Erving Goffman, Damgalama, Engellilik, İslam'da Engelli Anlayışı

ABSTRACT

AYDIN SOGUT, Ece, Disability Understanding in Islamic Belief and Culture in the Context of Stigma Theory, A Master Thesis, Malatya, 2023.

Disability is one of the events that people are most likely to encounter in their lives. Every healthy individual is also a candidate for disability. People whose mental and physical skills are lost in different ways from birth or for some reason may experience some difficulties while adapting to social life and trying to meet their daily routine needs. The stigmatization of these people by the society increases the difficulties of individuals with disabilities.

In this study, in which the concept of disability in Islam is discussed in the context of the concept of stigma, the concept of stigmatization is explained first and the theories related to this concept are stated and exemplified. Afterwards, information was given about the concept of disability, types of disability, and how the religious and social view of disabled people was in the past, and finally, a literature review was made according to the understanding of the stigma theory in the religion of Islam. According to the data obtained in the research, it has been determined that in Islam, the disabled individual is seen as a complementary part of the whole, not as a failing part. In the Kur'an, all Muslims, regardless of disability, are addressed to revelation. It is stated that people are held responsible for orders and prohibitions according to their own power. Disabled individuals are valued in Islam and Muslim societies, and some important administrative and commanding duties have been given to them in order to integrate them into society. The story of Prophet Moses, who had a speech problem, being chosen as a prophet, and the story of Ibn Umm Maktum, the visually impaired Companion who was mentioned in Surah Abese and who caused the warning of Prophet Muhammed, are among the remarkable examples in the Kuran. During the time of the Prophet Muhammed, most people with disabilities were at the forefront of communities led by him. This practice continued in the period of the Caliphs, and even in the period of Omar, these people received salaries from beytülmal without making any distinction between

Muslims and non-Muslims. During the Umayyads and Abbasids, hospitals and dormitories were built for the disabled. It has been seen that similar practices came to the Ottoman state and the sensitivity and practices towards the disabled during the Ottoman period reached a higher level.

Keywords: Erving Goffman, Stigma, Disability, Concept of Disability in Islam

İÇİNDEKİLER

Sayfa No.

ÖN SÖZ	iv
ÖZET	v
ABSTRACT	vii
İÇİNDEKİLER	ix
TABLO LİSTESİ	xii
ŞEKİL LİSTESİ	xiii
KISALTMALAR	xiv
1. GİRİŞ	1
1.1. Araştırmanın Konusu	1
1.2. Araştırmanın Amacı	3
1.3. Araştırmanın Önemi	3
1.4. Araştırmanın Kapsam ve Sınırlılıkları	3
2. KAVRAMSAL VE KURAMSAL ÇERÇEVE	5
2.1. Stigma (Damgalama).....	5
2.1.1. Damgalamanın Tarihsel Kökenleri.....	7
2.1.2. Damgalamaya Yönelik Kuramlar	9
2.1.2.1. Jones ve Arkadaşlarının Altı Boyutu.....	9
2.1.2.2. Erving Goffman'ın Kuramı	11
2.1.2.3. Etiketleme Kuramı.....	13
2.1.2.4. Corrigan ve Yükleme Kuramı	14
2.1.2.5. Sosyal Kimlik Kuramı	16
2.1.2.6. Link ve Phelan'ın Kuramı	18
2.1.3. Damgalamanın Sebepleri.....	21
2.1.4. Damgalamanın Sonuçları	22
2.2. Engellilik Kavramı	24
2.2.1. Engellilik Türleri	25

2.2.1.1. Süregelen Hastalık	27
2.2.1.2 Zihinsel Engel	27
2.2.1.3. Ortopedik Engel.....	29
2.2.1.4. Görme Engeli.....	30
2.2.1.5. İşitme Engeli.....	30
2.2.1.6. Dil ve Konuşma Engeli.....	31
2.2.1.7. Birden Fazla Engellilik	31
2.2.2. Engellilik Kuramları	31
2.2.2.1. Ahlaki Model Yaklaşımı	32
2.2.2.2. Medikal Model Yaklaşımı	32
2.2.2.3. Sosyal Model Yaklaşımı.....	32
2.2.2.4. İnsan Hakları Modeli	33
2.3. Engelliliğe Yönelik Damgalama: Engellilik ve Damga İlişkisi	33
3. TARİHTE ENGELLİLİK VE İSLAM İNANÇ SİSTEMİNİN ENGELLİ ANLAYIŞI.....	36
3.1. İslam Öncesi Toplumlarda Engelli Anlayışı ve Uygulamalar.....	36
3.1.1. Antik Yunan ve Roma Uygarlığında Engellilik	36
3.1.2. Antik Mısır Uygarlığında Engellilik.....	37
3.1.3. Eski Türk Uygarlıklarında Engellilik	38
3.1.4. Orta Çağ'da Engellilik Anlayışı	39
3.2. İlahi Dinlerde Engellilik Anlayışı	41
3.2.1. Yahudilikte Engellilik Anlayışı	41
3.2.2. Hristiyanlıkta Engellilik Anlayışı.....	42
3.3. İslam İnanç ve Kültüründe Engellilik	43
3.3.1. Kur'an'ın Engellilere Yaklaşımı.....	43
3.3.2. Hz. Muhammed (s.a.v)' in Engellilere Yaklaşımı.....	48
3.4. Stigma Teorisi Bağlamında İslamiyet'te Engellilik Anlayışı.....	52
3.5. Müslüman Toplumlarda Engellilik: Tutum ve Yaklaşımlar	54
3.5.1. Halifeler Döneminde Engelliler.....	55
3.5.2. Emeviler ve Abbasiler Döneminde Engelliler	56
3.5.3. Osmanlı Döneminde Engelliler	56
3.5.4. Günümüz Türkiye'sinde Engelliler	57

SONUÇ	62
KAYNAKÇA	65

TABLO LİSTESİ

Sayfa No.

Tablo 1. Engel Türlerine Göre Dağılım (Engelli ve Yaşlı İstatistik Bülteni, 2022)..	25
Tablo 2. Türkiye’de Yaş Gruplarına Göre Engelli Birey Sayısı (Engelli ve Yaşlı İstatistik Bülteni, 2022).....	26
Tablo 3. Türkiye’de Genel Nüfus ve Engelli Nüfusun İşgücüne Katılma Oranı (Engelli ve Yaşlı İstatistik Bülteni, 2022).....	26

ŞEKİL LİSTESİ

	Sayfa No.
Şekil 1. İpuçları (damga ve sinyaller), tutumlar (sterotipler), ve davranışlar (ayrımcılık) kavramları arasındaki ilişki (Corrigan, 1998: 207).....	15

KISALTMALAR

<i>AIDS</i>	Acquired Immune Deficiency Syndrome (Edinsel Bağışıklık Yetmezliği Sendromu)
<i>b</i>	Bin (Peygamberlerin isimlerinden sonra gelen, oğlu anlamına gelen)
<i>IQ</i>	İntelligence Quotient
<i>TDK</i>	Türk Dil Kurumu
<i>S.a.v.</i>	Sallallahu Aleyhi Vesellem

1. GİRİŞ

Stigma ya da damgalama kavramı, ilk kez detaylı olarak Goffman tarafından gündeme getirilmiştir (Goffman, 2014: 164). Eski Yunanistan'da görülen insanların ahlaki anlamda sıra dışı ve kötü olayları yapmaları sonucunda vücutlarına işaretler yapılmıştır (Arboleda, 2002: 25). Bu işaretler onların toplum tarafından dışlanmalarına ya da gözden düşmelerine neden olmuştur. Bu işaretlemelerin ardından bu insanlar toplum tarafından dışlanmış ve ötekileştirilmiştir.

İnsanlar dâhil oldukları toplumda normal sıradan bir insan olarak kabul edilmektedir fakat bazı insanlar sıradan ölçütlere uygun olmadıkları için toplum tarafından değersiz ya da kusurlu olarak nitelendirilmiştir. Damgalama kavramı, insan ya da toplulukların utanılacak hareketler yapması sonucunda onları değersizleştirmek olarak da özetlenebilir. Bu kavrama göre toplum tarafından damgalanan insanlar hep kötü taraflarıyla anılmaktadır. Damgalanan insanlar toplumdan dışlanmakta ve uzaklaştırılmaktadır. Damgalama birçok farklı durumda görülmüş olsa bile damgalanmaya en çok maruz kalan insanların psikolojik açıdan rahatsızlığı olan insanların olduğu düşünülmektedir (Taşkın, 2007: 17). Psikolojik rahatsızlığı olanlar toplum tarafından deli, akıl hastası vb. gibi kaba kelimelerle ifade edilmektedir.

İslam dini insanların dünyaya gelmelerinden ölümüne kadar olan süreçte yaşantılarında, ibadetlerini ve ahlak esaslarını belirleyen ve insanın siyasal, sosyal, kültürel vb. gibi yaşantılarına kurallar getiren ve insanların hayatlarını bu kurallar çerçevesinde şekillendirdiği bir hoşgörü dinidir. İslam dini, bu özelliği nedeniyle zengin-fakir, kadın erkek, genç yaşlı gibi ayrımlar yapmadan tüm insanlığa ortak ibadet, yasak, görev ve öğütler vermektedir. İslam, insanları, akıl yetisini kullanarak inanmalarını ve inandıkları bu dinin buyurduklarını yerine getirmeleri ile sorumlu tutmuştur. İslam'la tanışan herkesin bu inanç sorumluluğuna olumlu cevap vermesi gerekmektedir (<https://islamansiklopedisi.org.tr/isam#1-etimoloji-ve-tanim>).

Bu çalışmada stigma kavramının insanların engel durumlarıyla beraber İslam dinindeki rolü incelenmektedir. Din kavramı, inançlı insanlar için hayatlarını ve hayata olan bakışlarının şekillendirildiği, toplumsal hayattaki tutum ve davranışlarının düzenlenmiş olduğu bir kavram olarak görülmektedir.

Araştırma genel olarak 3 bölümden oluşmaktadır:

İlk bölüm araştırmanın tanıtım kısmını oluşturmaktadır. Bu bölümde, araştırma hakkında ön bilgiler verilmiş ve araştırmanın konusu, amacı, önemi, kapsam ve sınırlılıkları detaylı olarak açıklanmıştır.

İkinci bölüm kavramsal ve kuramsal çerçeveden oluşmaktadır. Bu bölümde stigma(damga) kavramının tanımına, tarihsel kökenine, stigmaya yönelik kuramlara değinilmiş, stigmanın sebep ve sonuçları açıklanmıştır. Sonrasında engelli kavramının ne anlama geldiğine, nasıl tanımlandığına, engellilik türlerinin neler olduğuna değinilmiştir. Engellilik kuramları incelenip engellilik ile damga arasındaki ilişki açıklanmıştır.

Son bölüm ise tarihte engellilik ve İslam inanç sisteminin engelli anlayışı başlığına ayrılmıştır. Bu bölümde engelliliğin kökenini ve tarihsel arka planını görmek ve anlamak amacıyla öncelikle İslam öncesi uygarlıklardan olan Antik Yunan, Roma ve Mısır medeniyetinin engellilere karşı tutum ve davranışları incelenmiştir. Sonrasında eski Türk uygarlıkları ile orta çağın engellilik anlayışına bakılmıştır. Semavi dinlerden olan Yahudilik ve Hristiyanlığın engelli anlayışları da detaylı olarak incelenmiştir. Sonrasında ise araştırmanın ana konusunu oluşturan Kur'an'ın ve Hz. Muhammed(s.a.v)'in engellilere karşı tutum ve uygulamalarına değinilmiş ve Müslüman toplumların halifeler döneminden günümüze kadar uzanan süreçte engellilere karşı yaklaşımları ele alınarak bir değerlendirme yapılmıştır.

1.1. Araştırmanın Konusu

Bu çalışmanın birinci bölümünde stigma kavramıyla beraber stigma sürecinin ilerleyişi, geçmişi, damgalamaya yönelik kuramlar açıklanacak, nedenleri ve sonuçları verilecektir. Çalışmamızın ikinci bölümünde İslam inançları ve engellilik başlığı altında, engellilik kavramı, türleri, engellilik anlayışı incelenecektir. Ardından

Kur'an ve sünnette engellilerin yeri, engellilik ile ilgi damgalama ve stigma teorisinde İslamiyet'te engellilik anlayışı ve geçmiş Türk devletlerinde engelli anlayışı başlıklarıyla açıklanacaktır.

1.2. Araştırmanın Amacı

Bu çalışmanın amacı, öncelikle toplumsal yapıda ortaya çıkan, bireysel ve grupsal boyutları ile tüm toplumları ilgilendiren damga (stigma) kuramlarının anlaşılması ve damga (stigma) çeşitlerinin belirlenmesidir. Bu araştırma ile stigma türünden biri olan ve bütünü bir parçası, normal iken dikkate alınmayacak kadar değeri düşmüş bir konuma indirgenen (Goffman 2014; 3) engelli olma durumunu incelemek amaçlanmaktadır. Ve yine bu çalışma ile engelli bireylere karşı sadece adının önüne getirilen etiketten ötürü geçmişten günümüze kadar süren sosyal dışlanmaya maruz kalma durumunu incelemek amaçlanmaktadır.

Engelli bireyler eski medeniyetler ve dinler tarafından normallerden ayrı öteki sınıfına nasıl ve neden itildiği bu araştırma ve incelemenin diğer bir amacıdır. Bu araştırma ve incelemeler neticesinde İslam inanç sisteminin engelli anlayışını kutsal metin eksenli araştırmak yine bu çalışmanın asıl amacını oluşturmaktadır.

1.3. Araştırmanın Önemi

Literatürde daha önce stigma ile din kavramının ilişkilendirilmesi ile ilgili yapılmış bir çalışmaya rastlanmamıştır. Bu yüzden bu çalışmada literatüre yeni bir bakış açısı sunma çabasına gidildiği için oldukça önemlidir. Bu çalışmayla engelli insanların hayatlarını kolaylaştırması beklenmektedir.

1.4. Araştırmanın Kapsam ve Sınırlılıkları

Bu çalışma Erving Goffman' a ait olan Stigma eseri ve bu konuyu ele alan bazı tez, makale ve kitapları kapsamaktadır. Diğer bazı sosyologlara ait stigma teorileri ve bunlara atıfta bulunan bazı eserler de çalışmanın kapsam alanındadır. Bu çalışma aynı zamanda İslam düşüncesinin temeline vurgu yapan bazı eserleri de kapsamaktadır.

Bu alışma, konu ile alakalı bazı eserleri kapsayıp günümüzde yazılmış, günümüze kadar ulaşmış ve bunlardan erişebildiğimiz bazı kitap, tez ve makale ile sınırlıdır. Yine bu alışma, Kur'an-ı Kerim'de engelliler ile alakalı bazı ayetler ve Hz. Muhammed (s.a.v)'in engelli bireyler ile alakalı söz ve davranışlarından bazı örneklerle sınırlandırılmıştır.

2. KAVRAMSAL VE KURAMSAL ÇERÇEVE

2.1. Stigma (Damgalama)

Latince’de “stigmat”, Eski Yunanca’da “stizein” kelimesinin karşılığı olan Stigma kelimesi, kötü bedensel işaretlerin adlandırılabilmesi amacıyla kullanılan; iz, dövme, damga ve yara anlamına gelen bir sözcüktür. Ayrıca bu sözcük Yunanistan toplumundaki kölelerin toplumsal sınıfını gruplandırabilmek ve kölelerin kendilerini toplumda daha az değerli olduklarını açıklayabilmeleri amacıyla kullanılan bir işaret türüdür (Arboleda, 2002: 26). Ünlü sosyolog Erving Goffman’ın literatüre katmış olduğu bu işaret “*kişiyi istenmeyen kalıplaşmış durumlara bağlayan, diğer insanlar tarafından değersiz ve önemsenmeyen duruma getiren bir özellik*” olarak ifade edilmiştir (Goffman, 20014: 164). Morell’e göre bu durum insanların toplumda kötü etiketlenmesi, itibar kaybı, dışarıdan fark edilebilen bir iz, utanç ve leke olarak tanımlanmıştır (Morell, 2002: 3).

Genel olarak stigma kavramı; bireyin utanılacak bir durumda, gözden düşürücü, itibar zedeleyici, aşağılayıcı, bir durumda olduğu belirtilmiştir (Goffman, 2014: 170). Stigmanın insan kavramıyla beraber doğduğu düşünülmektedir. Geçmişte tanrının bir cezası olarak tanımlanan veba hastalığı, frengi hastalığı, verem, AİDS vb. gibi hastalıkların da stigma olduğu düşünülmüştür (Bilge ve Çam, 2010: 71). Hatta cüzzam hastalığı “*tanrının insana verdiği bir kötülük*” olarak tanımlanmıştır.

Goffman (2014: 165)’a göre stigma üçe ayrılır;

1. Kişisel karakter sorunları; Kişilerin bazı ruhsal ve kişilik problemleri vardır. Kişilerin sapkınlık, katı inançlar, irade zayıflığı, toplumda ahlaksızlık olarak tanımlanmış olaylar, psikiyatrik problemler, cezaevine girmek, eşcinsellik, intihar etme isteği, aşırı alkol tüketimi ve siyasi tutumları gibi farklı stigmaları olabilir.
2. Bedensel iğrenme; Bireylerin farklı fiziksel sorunlarından kaynaklanmış olan stigma unsurudur.

3. Kabilesel damga; Din, ırk ve ulus gibi bazı etnolojik sebeplerden dolayı oluşan damgalamalardır.

Goffman'a göre toplumlar bireyleri “*normal*” ve “*anormal*” olarak ikiye ayırmıştır. Damgalanmış birey toplum tarafından tam bir birey olarak değerlendirilmemektedir. Bu durum da toplumda ayrımcılığa sebep olmaktadır. Kişiler “*normal*” bireyler tarafından fark edilen “*yetersizliğinin-engelinin*” ifade edilişi olarak algılamış olduğu damgalanmayı ve davranışı doğru olarak adlandırabilir. Bu duruma neden olan nitelikleri düzeltmek için çaba sarf edebilir fakat damgalanmış birey, genelde toplum tarafından “*normal*” olarak tanımlanan kategoriye dahil edilmez (Goffman, 2014: 164).

Stigmanın sebepleri arasında; stereotipiler, ayrımcılıklar, önyargılar ve tutumların olduğu belirtilmekte ve bunların damgalanmaya da etki ettiği açıklanmıştır (Yaman ve Güngör, 2013: 251).

Stereotipiler; var olduktan sonra asla değişmeyen anlamına gelen stereotipiler, günümüzde; toplumlarda herkes tarafından kabul görülen, gerçeğin bir bölümüyle bağlantılı olan, hoş olmayıp kaba bir şekilde yapılmış olan genellemelerdir. Kelimenin kökünde de görüldüğü gibi değişime uğraması tehlikelidir. Stereotipiler negatif ve pozitif olarak iki grupta değerlendirilir. Örneğin, ruhsal problemleri mevcut olan birey için toplumda oluşan stereotipi “*tehlike arz eden*” ve “*ne yapacağı kestirilemeyen birey*” olarak tanımlanmaktadır (Yaman ve Güngör, 2013: 255).

Ayrımcılık: Bir bireye ya da gruba diğerlerinden farklı olarak davranılması anlamına gelmektedir. Bu durumu yaşayan bireyin haklarının ve yaşam şartlarının da kısıtlanmasına sebep olmaktadır. Burada yaşanılmış olan duygu ve düşünceler ayrımcılık yaşandıktan sonra bireyler tarafından dışlayıcı şekilde davranış gösterilmesine neden olmaktadır (Yaman ve Güngör, 2013: 256).

Önyargılar; Bir grubu veya bireyi tam olarak tanımadan sergilenen, genelde aşağılayıcı olan tutumlardır. Bu durum stereotipi kavramını destekler ve ondan güç alır (Avcil ve diğ., 2016: 175).

Tutum; Bireylerin çevre ve toplum sonucu oluşan bakış açısıyla olayların karşısında vereceği tepki ve duygusal reaksiyonların birbirleriyle bütünleşmesi olarak tanımlanmıştır (Avcil ve diğ., 2016: 177). Önyargı ve stereotipiler, genelde damgalanmanın temeline de etki etmektedir. Damgalanma sonuçları ayrımcılık, toplum tarafından hor görülme, mobbing ve sosyal izolasyon olarak ifade edilebilir (Yaman ve Güngör, 2013: 257).

Stigma kavramı, Link ve Phelan (2001: 364)'a göre dört farklı şekilde oluşmaktadır.

- İlk olarak kişiler gruplandırılır ve “farklı” olarak isimlendirilirler (etiketlenirler).
- Diğer aşamada isimlendirilmiş olan farklılıklar stereotipilerle bağdaştırıldıktan sonra görülür. Ayrıca bu aşamada kişilerin farklılıkları toplum tarafından kabul görmeyen ya da istenmeyen niteliklerine ve yargılarına göre değerlendirilir.
- Diğer aşamada, isimlendirilmiş kişi kendi aralarında ayrıştırılır ve “biz” değil “onlar” olarak tanımlanır.
- Son aşamada ise stigma meydana gelir. Bu kişiler, aşağılayıcı, hor görücü bir tavır ya da olumsuz bazı hareketlerle istenmez, dışlanır.

Taşkın (2007: 17,19)'a göre stigma kavramı; Stereotipiler, isimlendirme (etiketleme/etiketlendirme), önyargılar, duygusal tepkiler, sosyal itibar kaybı, ayrımcılık gibi bazı birçok farklı aşamalardan sonra oluşmaktadır. Bu süreç isimlendirmeye başlar, dışlanma ve ayrımcılıkla sona erer.

2.1.1. Damgalamanın Tarihsel Kökenleri

Etiket veya damga, toplum tarafından kabul görülmüş, değeri kaybettirilmiş, dışlanmış, aşağılanmış bir grubu tanımlamak amacıyla kullanılmış olan genel bir tanımlamadır. Bu kavram, sembolik etkileşimcilik yaklaşımları tarafından sapma ve suçluluk ilişkisini bireysel ve toplumsal ilişkiler kapsamında değerlendiren bir kriminolojiye yeni ve farklı bir bakış açısı kazandırdığı düşünülmektedir (Sevim, 2020: 145). Damga kavramı, tarihte ilk kez serserileri ve köleleri toplumdan uzak tutabilmek amacıyla bu bireylerin vücutlarına dışarıdan bakıldığında belli olması

amacıyla yapılan işaretlerle kullanılmıştır (Thornicroft, 2014: 3). Bununla beraber Türk Dil Kurumu (TDK)'na göre damga kavramı, bir bireyin adını kötülemek amacıyla veya bireyin utanmasına neden olabilecek bir durum olarak tanımlanmaktadır (TDK, 2022).

Goffman (2014: 3)'a göre ise damga kavramının kökeni eski Yunanistan'a kadar gitmektedir. Antik Yunan'da bu kavram, insanların ahlaksal durumlarının olağan dışında ve kötü olarak tanımlanabilen bazı şeylerin gösterilmesi amacıyla kullanılmış olan bedensel işaretler olarak tanımlanmıştır. Bu işaretler genelde insan vücudunun herhangi bir bölgesinde olan yanık veya kesiklerden meydana gelmekte ve bu işaretleri taşıyan bireyin suçlu, köle ya da hain olduğunun bilinmesi amacıyla yapılmaktaydı. Bu yüzden kirlenmiş ve lekelenmiş bireyler halka açık yerlerden uzak durmaktaydı. Bununla beraber Hristiyanlık dininde damga kavramına iki farklı anlam eklenmiştir. Bu anlamlardan birincisi; cildin üzerindeki yaraların Tanrı'nın merhametinin insan vücudu aracılığıyla yapmış olduğu bir işaretti. İkinci anlamı ise; tıbbi açıdan bir göndermeydi. Bu gönderme insanların fiziksel sorunlarının vücutları aracılığıyla yapıldığı bir atıftı. Damga kavramı, günümüzde gerçek anlamıyla beraber kullanılmaktadır. Fakat damgalama ise tanımlanmış bedensel işaretlerinden çok gözden düşme için kullanılmaktadır (Goffman, 2014: 4). Ayrıca günümüzde damgalama kavramı, bedensel işaretlerle yapılmış olan damgalamayla beraber sözel bir şekilde de yapılmaktadır.

Damga kavramının tarihsel süreci değerlendirildiğinde, damga veya damgalanma kavramları en çok tıbbi alanlarda yaşanmaktadır. Toplumlar genellikle salgın hastalıkların yaşandığı dönemlerde hasta veya ruhsal sorunları olan insanları damgalamıştır (Geçtan, 2020: 35). Özellikle de ruhsal sorunlara sahip olan bireyler Tanrı tarafından cezalandırılmış ve bu yüzden de çevresindeki insanlara zarar verebilme potansiyelleri olduğu için damgalandıkları düşünülmektedir (Özyiğit ve diğ., 2004: 105). Bu yüzden de damgalanmış bir insan, sosyal açıdan itibar kaybına uğramaktadır (Hogg ve Vaughan, 2007: 483).

2.1.2. Damgalamaya Yönelik Kuramlar

Goffman (2014: 22)'ın temel eseriyle öne çıkan damgalama kavramı oldukça dikkat çeken bir konu olmuştur. Sosyolojinin de bir konusu olduğu için sosyolojik kuramlar tarafından da değerlendirilmiştir.

2.1.2.1. Jones ve Arkadaşlarının Altı Boyutu

Link ve Phelan'ın dört farklı bileşenli kavramsallaştırılmasından önce yapılan çalışmalarda tanımlanan bir model olan 1984 yılında Jones ve arkadaşları tarafından ele alınan bu kuramda, Goffman'ın sterotip ve atıf tanımlamasından yola çıkılmış damgayla ilgili gizlenebilirlik, zaman, estetik, yıkıcılık, tehlikelilik ve köken olarak tanımlanabilecek altı farklı unsur olduğu açıklanmıştır (Link ve Phelan, 2001: 363). Jones ve arkadaşlarına göre bu tanım, tanımlanmış bireylerin onların gözden düşmelerine neden olabilecek, istenmeyen karakteristik affetme süreciyle bir "işaret" sonucu ortaya çıkmaktadır (Link ve Phelan, 2001: 363).

Tanımlanan unsurlardan ilki gizlenebilirlik unsurudur. Bu unsur hastalığın görünürlüğü veya algılanmasıyla doğrudan ilişkilidir. Ruhsal sorunlara sahip olma veya hapis cezası gibi toplum tarafından yapılan damgalamalara neden olabilecek bazı durumlara göre saklanması daha mümkündür. Ruhsal sorunlar içerisinde bazı rahatsızlık belirtilerinin diğerlerine göre gizlenebilir bir hali vardır. Yapılan çalışmalar ve araştırmalar sonucunda belirtilerin daha da gözlemlenebilir olanları şizofreniyle ilgili bazı damgalayıcı tutumlarının belirtilerinin diğerine göre daha gizlenebilir olmasını majör depresyon gibi hastalıklara göre daha çok olduğunu ortaya koymuştur (Hogg ve Vaughan, 2007: 483).

İkincisi, zaman unsurudur. Bu unsur damgalayıcı durumun hangi ölçüde tersine çevirebileceğine ve nasıl geri döndürebileceğini hedeflemektedir. Bu sayede damgalayıcı durumların karakteristik özellikleri arasında ayırım yapmak için fırsat ortaya çıkmaktadır. Örneğin, insanların boylarının kısa olması tersine çevrilebilecek bir durum değildir fakat bazı insanların yasaklı madde kullanmaları tersine çevrilebilecek bir durumdur. Ruhsal problemlerin düzeltilemez, iyileştirilemez ve kronik durumlarıyla ilgili inançlar damgalayıcı tutumları doğrudan etkilemektedir (Link ve Phelan, 2001: 364).

Üçüncüsü, estetik unsurdur. Estetik boyutu, damgalamaya sebep olan şeylerin iğrenme hissinin duygusal ve içgüdüsel olarak tepkilerinin yaşanmasıdır. Birçok insana göre ruhsal problemlere sahip olan bireyler için estetik boyutu çok da göze çarpan bir boyut değildir fakat yaşam şartları içinde hastalığın bireysel bakıma engel olmaması halinde görünüm oldukça önemli bir hal almaya başlayacaktır. Bu güzel görünüm toplumda saygınlığın da artmasını sağlayacaktır. Toplum tarafından insanların evsiz ve ruhsal problemleri olması olumsuz karşılanacaktır (Link ve Phelan, 2001: 365)

Dördüncüsü, yıkıcılık unsurdur. Bireyler arasında yaşanan ilişkilerin zorluğu ve gerginliğinin etkilenmesi açısından bakılırsa oldukça önemlidir. Bu yıkıcılık bireylerin olması gereken şeylerin nasıl olacağıyla ilgili olan beklentilerinin sonucunda oluşmaktadır. Eğer saklanacak bir durum varsa ve bu durum başarılı bir şekilde korunabilirse yıkıcılıktan kaçınılabılır. Ruhsal problemlerin sonuçlarına göre insanlarda sosyal statü kaybı, eğitim standartlarının düşmesi gibi bazı sorunların ortaya çıkma ihtimallerinin arttığı görülmektedir (Link ve Phelan, 2001: 365).

Beşincisi ise tehlikelilik unsurdur. Ruhsal problemlerle ilgili yapılmış olan çalışmalarda dikkat çeken bu unsur rahatsızlığı olan kişilerin öngörülemediği, tuhaf ve korkutucu olarak tanımlandıklarını göstermiştir. Hasta şiddet meyilli hareketler sergiliyorsa sosyal izolasyon kavramının ortaya çıkmasına neden olmaktadır (Angermeyer ve Matschinger, 1999: 275).

Altıncısı, kaynak veya köken unsurdur. Bu unsura göre damgalamanın nasıl oluştuğu ve damgalanan bireyin davranışlarının bu duruma nasıl tepki vereceğiyle ilgilidir. Kontrol edilemeyen bireyler daha az damgalanmaktadır. Kontrol edilebilirlik kavramı sorumluluk ve kontrol edilebilirlik olmak üzere iki farklı kategoride tanımlanmıştır. Ahlaki durumlar bireylerin hastalığıyla ilgili bazı açıklamalarda yeni kontrol edilebilirliği belirtmiş ve bu bireylerin rahatsızlıklarından dolayı sorumlu tutma eğilimi ortaya koydukları gözlemlenmiştir (Hogg ve Vaughan, 2007: 484). Bunun sonucunda ruhsal problemler, bireysel karakter sorunlarından kaynaklanan veya işlemiş oldukların günahların cezası olarak tanımlandığı için hastalıklardan bireysel olarak sorumlu tutularak cezalandırılabilirler (Hinshaw, 2007: 23). Ayrıca insanlarda yardımcı olma isteği veya yaşamış olduğu

rahatsızlıklardan dolayı başka bireyler sorumlu tutulabilir ve bu bireylere suçlulukları tekrar hatırlatılabilir. Bu kazadan etkilenen ya da rahatsızlığı olan bireylere de acıma duygusu hissedilebilir (Corrigan ve diğ., 2000: 94).

2.1.2.2. Erving Goffman'ın Kuramı

1963 yılında Goffman (2014: 22) damga kavramını; “*Stigma: Notes on the Management of Spoiled Identity (Damga: Örselenmiş Kimliğin İdare Edilişi Üzerine Notlar)*” isimli eserinde açıklamış ve bu kavram ön plana çıkmıştır.

Goffman, gözden düşürülmeye sebep olan bir sifata atıf yaparak damga kavramını açıklamaya çalışmış fakat bu kavramı açıklamada bir ilişki diline de ihtiyaç olduğunu vurgulamıştır. Bu sayede damgalanma kavramı atıf ve sterotip arasında olan ikili ilişkiyle açıklanmıştır (Goffman, 2014: 23). Bu kapsamda değerlendirilirse damga kavramları iki farklı bakış açısı tarafından gizlenmektedir. Damgalanmış birey eğer kendisindeki farklılığı fark edilebilecek olduğunu düşünüyorsa gözden düştüğünün veya itibar kaybı yaşadığının da farkında olacaktır. Diğerinde ise damgalandığını fark etmiyorsa gözden düşmeye müsait durumdadır veya gözden düşürülebileceğinin farkına varmaktadır. Goffman, yazmış olduğu eserinde bu iki farklı bakış açısını da değerlendirmiştir (Goffman, 2014: 24). Goffman ilk bakış açısından ikinci bakış açısına doğru bir değerlendirme yapmış fakat bu ikisi arasında net bir ayırım yapmamıştır (Goffman, 2014: 22-29).

Goffman, ruhsal sorunların da dahil edilebileceği üç farklı damgalanmayı açıklamıştır. Bu damgalanmalar; kişilik sorunları, etnolojik damgalar ve fiziki sorunlardır. Toplumun yaklaşımını ele alan Goffman, damgalı grupta olmayan bireyleri, daha önce de belirttiğimiz gibi, normal olarak sınıflandırmıştır (Goffman, 2014: 25). Bu sayede damgalanan insanlar normal insanlara göre farklı bir grupta değerlendirilmiş, bu insanlar toplumda itibar kaybı yaşamış ve artık toplumda insan olarak görülmediklerini belirtmişlerdir (Goffman, 2014: 26).

Normal insanlardan ayrılmış olan yani damgalanan bireylerin sahip olduğu damganın toplumsal bilgiyi karşıya aktaran işaretler aracılığıyla taşındığı düşünülmektedir. Bu işaretler “sembol” olarak adlandırılmıştır. Bu semboller doğuştan getirilen ve sonradan kazanılan olmak üzere ikiye ayrılmıştır. İnsanların

doğduktan sonra kazandığı semboller bireylerin kalıcılığına göre değerlendirilmiştir. Örneğin, insan derisinin rengi doğuştan gelmektedir fakat insanın bir parçası olarak tanımlayabileceğimiz yara izi ise sonradan kazanılmış bir semboldür. Aynı şekilde bir suçlunun saçının kesilmesi doğuştan gelen ve doğduktan sonra kazanılan bir sembol değildir. Bunların hepsi bilginin aktarılmasını sağlayabilecek olan birer semboldür. Bireylerin bir parçası olarak tanımlanmayan veya devamlılığı olmayan fakat sosyal bilginin taşındığı işaretler bireylerin iradesiyle ilgili kullanılan damga sembolüne dönüşme eğilimi gösterebilirler (Goffman, 2014: 26). Bu örneklerden de anlaşılacağı üzere, bireyin bir parçası veya devamlılığı olmayan “rahatsızlık” işareti, zaman geçtikçe bir damga sembolü haline gelmektedir.

Goffman, sembollerle ilgili yapmış olduğu ayrımın ardından damganın görünürlüğüyle ilgili çalışmalarına devam etmiş fakat görünürlük sorununu niteliğin bilinmesiyle algı odağı ve açıklığıyla eleştirmiştir. Bazı damgalar görünebilir olduğu için insanlarla etkileşim içindeyken anında görülebilir bir duruma gelebilmektedir fakat bir damga görünür bir yapı olmasa bile başkaları tarafından o damgayla ilgili daha önceden bir bilgiye sahipliği damgalanmanın etkilenmesine neden olmaktadır. Ruhsal problemleri olan bireyler görünür bir damgaya sahip değildir. Bu yüzden de problemleri devam etse ya da geçmiş olsa bile toplum tarafından bir damgaya maruz kalmayabilir. Diğer taraftan damgalanması hemen görünebilecek olan bireyin damgası hangi derecede iletişime dahil olacağıyla ilgilidir. Sosyal ortamlarda iletişimi bazı damgalar engellemektedir fakat konuşmada sıkıntısı olan bir birey diğer bireylerle iletişim kurarken bu sorun görülebilir ve kişi damgalanabilir. İnsanların birbirleriyle yüz yüze etkileşimlerde bir problem olarak algılanmayan bazı damgalar ise becerileri açısından insanlarda soru işareti oluşturabilir (Goffman, 2014: 28).

Goffman’a göre bu kuramda esas konu, normal ve damgalı olarak gruplandırılan bireylerin sosyolojik açıdan değerlendirilirken bu bireylerin “kişi” olarak değil “bakış açısı” olduklarını belirtmiş, damga kavramını da birbiriyle ilişkili bağlantı ağı içerisinde değerlendirmiştir (Goffman, 2014: 28).

2.1.2.3. Etiketleme Kuramı

Bu kuram yalnızca damga kavramıyla değil sosyolojik alanda da birçok farklı görüş için oldukça önemlidir. Etiketleme kuramıyla ilgili verilebilecek olan açıklamalardan birincisi Bilgin (2003: 273)'in yazdığı “*Sosyal Psikoloji*” sözlüğünde verilmiştir;

“Sembolik etkileşimcilik çerçevesinde gelişen etiketleme teorisi, Durkheim ve Simmel'den itibaren sosyal bilimlerin önemli bir sorunu olan ve anomi kavramı temelinde ele alınan ‘sosyal normlardan sapma’ konusundaki önemli yaklaşımlardan birisidir. Sembolik etkileşimcilere göre, toplum tarafından cezalandırılan sosyal olgular, sadece sapkınlık (delinquency) ve suçlar değildir. Toplum, yeni sapma kategorileri yaratarak nüfusun giderek daha büyük bir kısmına yaptırım uygulamaktadır. Toplumda, bir kurum veya grubun normlarının dışına taşan her davranış ‘sapma’ olarak nitelenmektedir. Etiketleme teorisi çerçevesinde yapılan alan araştırmaları, Becker'in 1961'de direktörü olduğu ‘Social Problems’ dergisinde yayınlanmıştır. Bu yaklaşımın temel eserleri arasında Becker'in Outsiders'ı, Goffman 'ın Stigmat'ı sayılabilir.”

Goffman'ın da dahil olduğu etiketleme kuramı sosyoloji okuluyla da ilgilidir. Yukarıda, Bilgin (2003: 274) tarafından yapılan açıklamadan da anlaşılacağı üzere etiketleme kuramında teorisyenler, alışılmışın dışında ve sapkınlık boyutunda hareketleri olan bireylerin damgalandığını iddia etmişlerdir.

Amerikalı bir sosyolog olan Becker'in “Outsiders” (Hariciler) adlı çalışması, sapkınların kendilerini sapkın olarak etiketlemesini, haricilere karşı tutum ve algılarını incelediği kadar sapkınlık etiketinin oluşumunu da toplumsal temelde ele aldığı için önemli bir çalışma olarak görülmektedir.

Toplum tarafından etkilenmiş birey, benliğini bu isimlendirilmeye uygun şekilde hareket etmeye başlar. Bu kuram teorisyenlerine göre bu durum sembolik etkileşimcilerin yaptığı isimlendirmeye uygun olarak davranışların gerçekleşeceği iddiasıyla paralellik göstermektedir. İsimlendirilen bireyin sergilediği hareketler farklı olmasa bile toplum tarafından isimlendirildiği için bireyler bu davranışa göre hareketlerini belirlemektedir. Etiketleme kuramı modern psikiyatriye ters bir görüş ya da bir eleştiri şeklinde ortaya çıkmıştır (Budak, 2000: 700). Başka bir ifadeye göre bireylerin etiketlenmesi, başka bireylerin bu bireye göre sergilediği davranışları

etkilemekte ve sonucunda da “*kişinin diğerleriyle etkileşimi etiketin damgasını taşımaktadır*” (Bilgin, 2003: 275).

Bu konuyla ilgili araştırmalar yapan Lemert’in bireylerin damgalanmalarındaki kabul edilme sürecinde yapmış olduğu açıklamalar önemlidir. Lemert’e göre; iki sapma türü vardır. İlki içselleştirme ve isimlendirme ikincisi ise bireylerin bu hareketler sonucu damgalanması ve damgalanmanın kabul edilme sürecidir (Akt., Giddens, 2000: 382).

Bu kuramda en önemli unsur “*güç*”tür. Bunun nedeni damgalanmanın genel olarak ahlaki açıdan tanımlamalarının yapılabilecek olduğu, kural belirleyici bireyler veya kurumlar tarafından oluştuğudur. Bu sayede sosyal statü olarak düşük düzeylerdeki sosyal kaynaklara ulaşmada daha az imkâna sahip oldukları ve yeteri kadar gücü olmadığı için hassas durumdadırlar (Özmen ve Erdem, 2018: 186). Bu görüş daha sonra damgalama kavramının kavramsallaştırılmasında “*güç*” kavramının önemine vurgu yapan, daha önce de belirttiğimiz, Link ve Phelan tarafından da açıklanacaktır.

Herbert Mead tarafından geliştirilen, bireylerin birbirleriyle olan iletişimlerinde dil ve sembollerin önemini vurgulandığı yaklaşım türü olan sembolik etkileşimcilik, Chiago okulunda eğitim gören Goffman’ın çalışmalarında oldukça etkili olmuştur. Bu kuramda; toplumda damgalanma yaşanmış olsa bile davranışlarda değişiklik görülmektedir. Yani toplumda damgalanmanın olması ya da olmaması davranış değişimine bir engel değildir. Damgalanan bireylerin, bu damgaları benimserlerken geçen zamanda ortaya koydukları davranışlar bu kurama yardımcı olmaktadır.

2.1.2.4. Corrigan ve Yükleme Kuramı

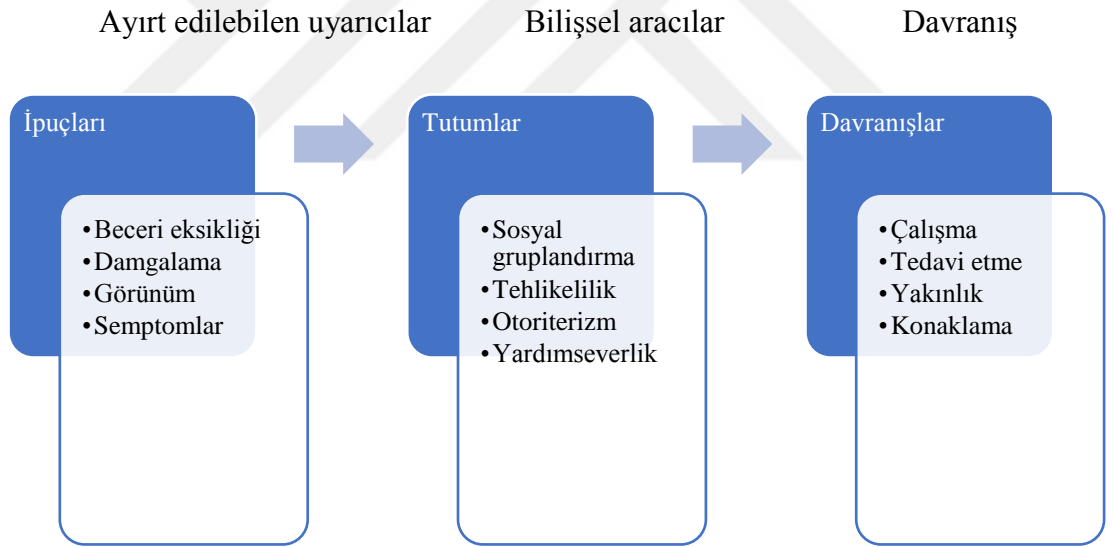
1998 yılında Corrigan tarafından öne sürülen bu kuramda, damganın önemini açıklayabilmek için üç farklı paradigmadan bahsetmiştir (Corrigan, 1998: 202).

- Bu paradigmalardan ilki, siyahi insanların aşağılanması ve köleleştirilmesi gibi, damgaların sosyal haksızlıkların meşrulaşması için geliştirilen “*sosyokültürel bakış açıları*”dır.

- İkinci paradigma insanların kendilerini, kendilerinden daha kötü olarak gördükleri grupla karşılaştırmaları sonucunda daha iyi hissetmeleri gibi, damgaların basit psikolojik isteklerini karşılamak amacıyla geliştirildiği düşünülen “*motivasyonel ön yargılar*”dır.
- Üçüncü ve son paradigma ise damgaların insanların bilgi yapı sürecinin sonucu ortaya çıkan “*sosyo-bilişsel kuramlar*”dır.

Corrigan (1998: 206), sosyal bilişsel paradigmanın geniş bir kurumsal zeminde olması açısından oldukça önemlidir. Sosyal bilişsel kuramının bir örneği olarak adlandırılan yükleme kurumunda ruhsal problemlerin damgasının anlaşılmasına yardımcı olabileceği düşüncesiyle bu yapıyı açıklayan bir şema ortaya koymuştur.

Şekil 1. İpuçları (damga ve sinyaller), tutumlar (sterotipler), ve davranışlar (ayrımcılık) kavramları arasındaki ilişki (Corrigan, 1998: 207)

Toplum tarafından sokakta tek başına konuşan bir insan için “*sokakta kendi kendine konuşan insan delidir*” diye düşündüren “*kendi kendine konuşma*” eylemi rahatsızlıkla ilgili verilmiş olan bir işaret olarak kabul edilmektedir. Bu işaretlerin ardından ruhsal problemi olan bireylerle ilgili “*deliler tehlikelidir*” gibi bazı tutumlar oluşmaktadır. Bu tutumlar insanların tehlikeli gördükleri bireylerin kendi ikamet bölgelerinde yaşamasına karşı çıkması gibi bazı tepkilerine veya bu insanlara karşı

davranışlarda ayrımcılık yapılarak davranılmasına sebep olmaktadır (Corrigan, 1998: 207).

Corrigan (1998: 208) tarafından öne sürülen bilgi temasının ilk ürünü sembollerdir. Damgaya neden olan sembollerden ilk kavramı da etiket (*labels*) kavramıdır.

2.1.2.5. Sosyal Kimlik Kuramı

Henri Tajfel'in temellerini oluşturduğu damgalama konusuyla bağlantılı bir şekilde değerlendirilen bir diğer kuramın temellerini oluşturan sosyal kimlik kuramında Taifel eserlerinde sosyal karşılaştırma, sosyal kategorilendirme ve stereotipleştirmeyle ilgili bazı çalışmalar ortaya koymuştur. Sonrasında Turner ve Tajfel sosyal kategorizedeki gruplar arasındaki davranışlardaki rolüyle ilgili bazı araştırmalar ortaya koymuş ve bu araştırmalarda sosyal kimlik yaklaşımlarının temeli olmuştur (Hogg ve Vaughan, 2007: 381).

Tajfel'e göre iç grup tutuculuğu ve dış gruptaki kalanlarla ilgili stereotipleştirme ve ayrımcı tutumların temelindeki süreç sosyal kategorize etmektir. Sosyal kategorizede insanlar birbirlerine benzeyen ya da denk gelen olayları bir gruplandırmaya tabi tutmaktadır (Akt: Yapıcı, 2004: 48). Budak'ın sosyal kimlik kuramıyla ilgili "*...insanların, öz saygılarını arttırmak amacıyla kendilerine benzer insanlarla (iç grup) birlikte olma eğilimi göstermesi*" tanımını da sosyal kategorizedeki benzerliğin önemliliği açısından yukarıdaki tanımlamanın bir özeti şeklindedir (Akt: Yapıcı, 2004: 60).

Sosyal kimlik kuramında toplumun hiyerarşik olarak yapılandığı, farklı gruplarda da bu yapının içindeki statü ve güç ilişkilerinin olduğu varsayılmıştır. Sosyal kategoriler, insanlarda sosyal bir kimliğin oluşmasını sağlamaktadır. Sosyal kimlikler ise yalnızca insanları tanımlamamakta ayrıca grup üyelerinin de nasıl davranmalarıyla ilgili bir davranış örüntüsü ortaya çıkarır (Hogg ve Vaughan, 2007: 381). Bu kapsamda değerlendirilirse sosyal kimlik kazanımında, insanların dahil oldukları gruplar ve bu gruplarla ilgili bazı açıklamalar insanların "*kendi kimliklerini*" kazanabilmesini sağlamaktadır. İnsanların ait olduğu gruplardaki konumları insanların kendileriyle ilgili olan değer yargılarını da etkilemektedir.

Belirli bir gruptaki insanların kendi kimliklerinin ait olduğu gruplar diğer gruplara göre konumundan ve grup içindeki sahip olduğu saygınlık karşısında etkilenmektedir. Damgalanan bir insan kimliğinin oluşması aslında damgalı olmayanların kimlik oluşumundaki sürecin etkilendiği bazı sebepler tarafından baskılanmaktadır (Yapıcı, 2004: 48-49).

Sosyal kimlik kazanımı ilk aşamada sosyal kategorize etmeyle başlar. Bu aşama bilişsel bir süreçtir ve iki grubun da varlığı kabul edilmiştir. Bu gruplara örneğin “özürlü olanlar” ve “özürlü olmayanlar” veya “damgalanmışlar” ve “damgalanmamışlar” olarak örneklendirilebilir. Bu sınıflandırma tarihte “*anlam*” ile ilgilendirilerek yapılmış olan bir gruplandırmadır. İnsanlar bu gruplandırmaları genellikle kendilerinin etrafında tanımlamaktadır. Kendileriyle benzerlikleri olan iç gruplar diğerlerini de dış grup olarak gruplandırmışlardır. İkinci aşamada kategoriler arası karşılaştırmanın kapsadığı sosyal karşılaştırmadır. Yapılmış olan karşılaştırma bireysellik üzerinden oluşmaktadır. İç grupla bireysellik kavramı aynı değerlendirilir ve dış grupla olan davranışları olumsuz olabilir. Bunun sonucunda grupların arasında bazı farklılıklar, ayrımcılıklar, iç grupların kayırılması, iç grup-dış grupla bireysellikle ilgili stereotipler meydana gelir. Üçüncü ve son aşama sosyal kimlikleşme aşamasıdır. Bu aşamada bireyin kendi ve diğerlerinin gözünde bir kimlik kazanmasıdır. Sosyal kimlik kuramı, sosyal kimlikle kişisel kimlik arasında bir ayrım yaşanmasını sağlar. Sosyal kimliğin kişisel kimlikten daha fazla dikkat çektiğini ortaya koyar. Bireyler dahil oldukları sosyal kategorilere göre tanımlanmaktadır (Burcu, 2006: 61).

Sosyal kimlik kuramını özetleyecek olursak; ilk önce kategorize edilir ve ardından bu kategorilere göre insanlar kendilerine bir kimlik oluşturur ve kimliklendirdikleri grupla diğer grupların karşılaştırmalarına tabii olur (Myers, 2012: 3).

Sosyal kimlik kuramının damgalanmayla olan ilişkisi insanların bilişsel süreçlerini ve grupları arasındaki gruplandırmayı açıklaması anlamında kurulabilir. Bireylerin damgalanma stresleri ve dahil oldukları sosyal gruptan dışlanma endişeleriyle yaşadıkları rahatsızlıkları açıklayamamaları da sosyal kimlik kuramı kapsamında değerlendirilebilir. Dindar insanların kendilerini dini bir cemaate bağlı

olarak açıklayanların, cemaatler tarafından damgalanma korkusu yaşamaları da bu kapsamda değerlendirilebilir.

Goffman'ın ortaya koyduğu eserde damgalama, yükleme ve sosyal kimlik kuramlarının damgalama ile ilişkili olan yaklaşımların temelini oluşturduğu kuramlardır (Myers, 2012: 4).

Burcu (2015: 26)'ya göre bu model; *“her ne kadar bozukluk bedenle ve zihinle birleşmiş olan nesnel bir gerçekliğe sahip olsa da, engellilik daha çok toplumun engelli kişilerin ihtiyaçlarını karşılamadaki başarısızlığı ile bağlantılıdır.”*

2.1.2.6. Link ve Phelan'ın Kuramı

Link ve Phelan damgayı ve onunla alakalı kavramları açıklamak için bir kavramsallaştırma yapmak istemişlerdir. Damganın karmaşık yapısı ve açıklamanın zorluğundan dolayı damga birbiriyle bileşenin varlığından yola çıkıp kavramsallaştırılmıştır (Yıldız ve diğ., 2012: 3).

Bu bileşenler insanların farklılıklarını ayırt edilmesinde meyilli olduğu ve deri rengi veya hastalık gibi özelliklerin farklılaştırılarak damgalanması ve baskın kültürel inançların etiketlenen insanlar tarafından istenmeyen özelliklerle ve olumsuz stereotiplerle ilişkilendirilmesidir. Bu ilişkilendirmeyle damgalanan insanlar “bizi”, “onlardan” belirli bir dereceye kadar ayırabilmek için farklı gruplara yerleştirebilir. Stereotipler insanların önyargılarını tetiklemekte ve sonucunda damgalanan insanlarda statü kayıplarına ve ayrımcılığa maruz kalmaktadır. Ayrıca damgalanma; ekonomik, sosyal ve politik güçle bir ilişki içerisindedir. Stereotipleştirme, damgalama, ayrımcılık ve statü kaybetme gibi bazı faktörler gücün etkin olarak kullanıldığı durumlarda bir arada toplanarak damgalanmanın gerçekleşmesini sağlarlar. Bu sayede damgalama güçlü olan kesimden güçsüz olana doğru bir geçiş yaşar (Yıldız ve diğ., 2012: 4). Bu dört farklı bileşenle birlikte Link ve Phelan, damgalanmayı insanların hayatlarına olan etkisini ve sebeplerinin olduğu bir kavramsallaştırma ve açıklama yapmak için çalışmışlardır.

Link ve Phelan'ın bu yaklaşımında “güç” kavramı oldukça önemlidir. Bu kapsamda damga kavramı değerlendirilirse, damgalayan kesimler diğer bireylere

göre üzerindeki gücün kullanılmasında yardımcı bir faktör olarak değerlendirilmektedir. Damganın sahip olduğu bu güç, ruhsal rahatsızlığa sahip insanlar üzerindeki statü kaybı ve ayrımcılığa neden olmaktadır. Bir insanın istenmeyen ya da sevilmeyen bir özelliğe sahip olması diğerlerinin gözünde statüsünün kaybolmasına neden olmaktadır. Ayrımcılık ise, damgalama sürecinde yer alan dört temel kategoride değerlendirilebilir. Bunlar bireysel ayrımcılık, damgalanmış birey üzerinden devam eden ayrımcılık, yapısal ayrımcılık ve etkileşimli ayrımcılıktır (Link ve Phelan, 2001: 364).

Bireysel ayrımcılık toplumda yaşayan insanlardan, ruh sağlığı çalışanlarından, aile fertlerinden, işverenden ve dostlardan kaynaklanabilir. Bu sayede ruhsal rahatsızlığa sahip olan veya geçmişinde böyle bir rahatsızlığa uğramış olan bir birey işini kaybedebilir ya da yaşadığı yerden uzaklaştırılabilir (Link ve Phelan, 2001: 364).

Damgalanmış bireyler üzerinden devam eden ayrımcılıkta bireyler kendileri tarafından yürütülmektedir. Bireyler diğer bireylerle sosyalleşerek ruhsal rahatsızlıklarla ilgili bazı stereotiplere sahip olmaktadır. Rahatsızlığa daha sonra yakalanmış olan bireyler için bu inançlar bireysel anlamda oldukça önemlidir (Link ve Phelan, 2001: 364).

Yapısal ayrımcılık, sosyal hukukta, politikada veya diğer kurumsal alanlardaki damgalanmış gruptaki bireylerin dezavantajlı olmalarına neden olmaktadır. Ruhsal sağlıkla ilgili politikalarda psikiyatrik hastalıklara ayrılan kapsamın fiziksel hastalıklardan daha az olması da bu ayrımcılıkla ilgili örneklerdendir (Link ve Phelan, 2001: 364).

Etkileşimli ayrımcılıkta sosyal iletişimde insanlar arasında ortaya çıkmaktadır. Ruhsal rahatsızlık damgalanması sosyal iletişimde bir azalmaya neden olur ve sonucunda da sosyal uzaklaşma görülür (Link ve Phelan, 2001: 364).

Yıldız ve diğ., (2012: 5) Link ve Phelan'ın kavramsallaştırmasını ruhsal problemlerle tanımlamış ve örneklendirmiştir. Damgalamada ilk olarak, ruhsal problemlere sahip olan insanlar diğer insanlara göre daha tehlikelidir düşüncesi gibi

sterotipler yerleşmektedir. Bu kalıplar kuvvetlendikçe bireylerde önyargı oluşmakta ve ruhsal problemlere sahip bireylerden kendilerini soyutlama, bu bireylerden korkma gibi olumsuz duygular görülmektedir. Ruhsal problemi olan bireyler istedikleri işte çalışamazlar. Bu damgalanmalar “biz” ve “onlar” ayırımına kadar gitmektedir. “Onlar”, bu kategori dışındaki ve olumsuz etiketlenmeyi taşımayanlardan ayrılıp değişik bir insan olmaktadır. Örneğin, psikolojik problemi olan ve şizofreni tanısı konulmuş olan insanlar toplum tarafından şizofren diye tanımlanır fakat fiziksel bir problem varsa bu tanımlama değişir. Genellikle kansere yakalanan insanların toplum tarafından tanımlaması değişmez. Toplumda tanımlanan hastalıkla ilgili bireyler aynı görülmemekte veya tanımlanırken ilk özelliği bireyin hastalığı olmamaktadır. Böylece kansere yakalanan bir birey hala bizden, normal bir bireyken şizofren diye tanımlanan bireyler onlar diye gruplandırdığımız ayrı bir gruplandırmaya geçiş yapar ve toplum tarafından damgalanmış olur. Bu kapsamda dil ve onun kullanılması damgalanmanın en kuvvetli işaretlerinden biridir (Link ve Phelan, 2001: 365).

Link ve Phelan (2001: 365), yaptıkları kavramsallaştırmaların ardından insanların neden damgalandıklarıyla ilgili üç farklı faktör ortaya koymuştur. Bunlar;

1) İstismar etme ya da bireyleri kontrol altına alma

İstismar etmek veya egemenlik kurmaktan anlatılmak istenen zenginliğin, yüksek sosyal statü veya gücün diğer gruplara karşı bir egemenlik kurması ya da sömürme sonucu kazanabileceğini düşünmesidir. Daha güçlü olan insanlar, kendilerine oranla daha güçsüz olan insanları, gruplar arasındaki eşitsizliğin devam etmesi amacıyla damgalamayı sürdürmektedir (Link ve Phelan, 2001: 385).

2) Sosyal normları uygulayarak insanları içeride tutma

Toplumda sosyal normlar uygulanırken, insanların kültürel açıdan kabul edildiği ve normal olarak tanımlandığı davranışların içerisinde kalmaları beklenmektedir. Damgalama kavramı bu hedef doğrultusunda bir mekanizma olarak kullanılmaktadır. Farklı ruhsal problemlerinin, fiziksel ya da bedensel sorunların

damgalanmasında, damgalamalar kontrol etmek ya da tutumları ve normları sanki zorluyormuşçasına yapıyormuş gibi ortaya çıkarmaktadır

3) Hastalıktan kaçmak ya da insanları uzakta tutmak.

Evrimci bakış açısına göre bu tür damgalamaların sebebi bireylerin hastalıklardan kaçınmasıyla kendilerini koruyabilecek olmalarıdır. Link ve Phelan, ruhsal problemlerin ikinci probleme bağlı şekilde damgalandıklarını iddia etmişlerdir. Görülen belirtiler ilk olarak verilen tepkiler depresyondaki kişilere “kendine gel” şeklinde nasihatler verilmesi gibi sağduyulu olarak davranışları değiştirmeye çalışmasıdır. Bununla birlikte psikozun sebep olduğu değişik tutumlar, depresyondan kaynaklanan kilo kayıpları, zevk alamama, mental çöküş gibi olumsuz durumlar “hastalıktan kaçma” isteğini tetikleyebilir (Link ve Phelan, 2001: 385).

Üçüncü sebebe bağlı oluşan damgalamalar ise ruhsal problemlere göre değerlendirildiğinde ilk başlarda çok da etkili bir sebep olarak görülmemiştir (Link ve Phelan, 2001: 365).

2.1.3. Damgalamanın Sebepleri

Giddens (2000: 382), toplumsal rutin hayatta değişik olduğunu düşündüğü veya gördüğü bir kişinin küçük düşmesine neden olan veya kötü hissettiren olaylar olduğunu açıklamıştır. Bu olayların sebeplerini de toplumsal, teknolojik ve psikojenik olmak üzere üç farklı başlıkta değerlendirmiştir.

Toplumsal Sebepler: 1900’lü yıllarla birlikte görülmeye başlayan ve dünyaya hakim bir kültür olarak görülen Batı kültürünü “kişisellik” düşüncesi oluşturmaktadır. Bu kültüre göre bireyler bir tanedir ve kaybettiklerine, geride kalmış olanlara yer yoktur. Bu kapsamda kişisellik düşüncesinin gelişmesi damgalamayı oluşturmaktadır (Üçok, 2003: 4). Klasik kültürdeki düşünce yapısı değerlendirildiğinde, geniş ya da büyük ailede yaşayan insanların en çok da sağlıklı ilgili kendilerini daha rahat hissettikleri ve yaşadıkları hastalıkları çok daha rahat atlattıklarını ifade etmektedir (Üçok, 2003: 8). Bu olaylar toplumda insanların birbiriyle düşman olmasını, birlikte yaptığı işlerin azalmasına vb. gibi olumsuz olaylara neden olmaktadır. Rekabetçilik kavramıyla beraber, insanların statü

düşüncesi, kendilerini dış çevreye gösterişli gösterebilme istekleri ve saygı-sevgi sorunları yaşanması da bu olumsuz olaylara örnektir (Özmen ve Erdem, 2018: 190). Batı kültürüyle görülen kişisellik düşüncesi toplumsal damgalamayla beraber “yardıma ihtiyacı olan” ve “aciz” olarak tanımlanan insanların basit bir şekilde damgalandıklarını göstermiştir (Kadıoğlu ve Hotun, 2016: 7).

Teknolojik Sebepler: Teknolojik açıdan gün geçtikçe yaşanan yenilikler ve gelişmeler damgalamanın oluşmasına neden olmaktadır. Özellikle de iletişim araçlarının günümüzde fazlalaşmasıyla beraber fazla kullanım, reklamlarda damgalamaya teşvik edilmesi, diziler, filmler, sosyal medyada yapılan paylaşımlar damgalamayı oluşturan ve damgalamanın gün geçtikçe artmasına neden olan unsurlardır. Gün geçtikçe daha çok yaygınlaşan bu iletişim kanalları kişilerin damgalanmasına sebep olmakta ve zemin hazırlamaktadır (Hagnighaat, 2001: 207).

Psikojenik Sebepler: Genellikle bireyler diğer insanların kötü olmamasını istemektedir. Ancak kimi zaman kendileri kötü olacağına diğer insanların kötü olmasını yeğleyenler de vardır. Dış çevreden alınan tehditlere ve çatışmalar sonucu oluşan başarısızlıklara karşı savunma farkındalığı gelişmeyen insanlar diğer insanları kendilerinden küçük görmekte ve bu insanları değersizleştirmektedir. Bu yüzden de açıklanan değersizleştirme ve küçük görme tutumları bireylere karşı damgalamanın oluşmasına neden olmaktadır (Kocabaşoğlu ve Aliustaoğlu 2003: 190).

2.1.4. Damgalamanın Sonuçları

Geçmişten günümüze kadar olan süreçte damgalanmayla ilgili yapılan araştırmalar ve çalışmalar 20. yüzyılın sonlarına dayandırılmaktadır. Damgalama kuramının olduğu çalışmalar genellikle sosyal psikoloji ve sosyoloji dallarıyla ilgilidir. Bu alanlarda yapılan çalışmalar stereotip, sapma, ayrımcılık ve önyargı kuramları üzerinden değerlendirilmiştir (Scheyett, 2005: 80).

Sosyal psikoloji kapsamında yapılan çalışmalar incelendiğinde genel anlamda sosyal kategorize, stereotip, damga ve önyargı kavramları öne çıkarken, sosyal çalışmalarda ise sapma ve damga kavramları arasındaki ilişkinin incelendiği ve değerlendirildiği çalışmalar görülmektedir. Bu yüzden de damgalamanın sonuçları

arasında bireysel ve toplumsal kapsamda incelenmesi ve değerlendirilmesi gereken sonuçlar yer almaktadır (Scheyett, 2005: 80).

Damgalamanın toplumda verdiği reaksiyonlar insanlara göre farklılık göstermektedir (Özmen ve Erdem, 2018: 186). Bu sonuçlar Türkiye Psikiyatri Derneği tarafından 2020 yılında dünyada yaşanan ve etkileri günümüzde devam etmekte olan Covid-19 pandemisi kapsamında şöyle maddelendirilmiştir:

- Damgalanmış insanlar, topluma ait olmadığını düşünür.
- Damgalanmış insan, toplum tarafından dışlanıcı davranışlarla kendilerini yalnız kalmış hissederek etrafındaki insanlardan kendilerini soyutlar, insanlardan uzaklaşır ve kendi iç dünyasına kapanır.
- Damgalanmış insanların genel bir bölümünde bazı basma kalıp fikirler, önyargılar ve dışlanmış davranışlar sonucunda özümsemeye başlarlar.
- Damgalanmış insanlarda güçsüzlük, karamsarlık, umutsuzluk gibi olumsuz duygular aynı anda yaşanmaktadır ve insanlar bu duyguları kendilerinin hak ettiği düşüncesine kapılır. Ayrıca damgalanmış insanlarda utanç, kaygı, korku, öfke, zarar verme isteği, suçluluk gibi olumsuz istekler görülebilir.
- İnsanlar, damgalanmayla beraber ortaya çıkan ayrımcılığı yaşamamak amacıyla hastalığa karşı kendini inkar ederler ya da bu hastalığı dış çevreden saklama gibi davranışlar edinirler.
- Damgalama korkusu insanda, doğru bilgiye ulaşma da bir sorun ortaya koyabilir. Bu durum da insanların korkularının artmasına ve sağlık kurumlarına başvurmak konusunda geç kalmasına neden olabilir.
- Damgalanmış insanlar bu korkuya karşı tedavi olmayı istemeyebilir ve ümitsizlik sonucu tedavinin negatif gitmesine ya da sonuçlanmasına neden olabilir.
- Damgalanmış gruptaki insanlar, salgın hastalıklarla ilgili kendilerinin korunacağını düşünebilir ve önlem almazlar ya da almak istemezler. Bununla birlikte sosyal izolasyonda herkesin uyması gereken bazı kurallara uymayarak salgının daha çok yayılmasına neden olabilir.

2.2. Engellilik Kavramı

Engelli, özürlü ya da sakat kavramları genel anlamda aynı şeyi ifade etmektedir ve çoğu zaman birbirlerinin yerine de kullanılmaktadır.

TDK’ da engelli sözcüğü “engeli olan, manialı” olarak tanımlanmıştır (TDK, 2022).

Kanundaki tanıma göre ise engelli sözcüğü “fiziksel, zihinsel, ruhsal ve duyuşsal yetilerinde çeşitli düzeyde kayıplardan dolayı topluma diğer bireyler ile birlikte eşit koşullarda tam ve etkin katılımını kısıtlayan tutum ve çevre koşullarından etkilenen birey” olarak tanımlanmıştır (5378 Sayılı Engelliler Hakkındaki Kanun, 2005).

Bu kelimeler kullanım amaçlarına göre değerlendirilirse günümüzde sakat ya da özürlü sözcüğü yerine engelli sözcüğü resmi kurumlar ve toplumlarda daha çok kullanılmaktadır (6462 Sayılı Kanun, 2013). Bu durum, sakat ve özürlü sözcüklerinin etimolojik anlamda daha çok olumsuz ifadeler için kullanılmaya başladığı için bir sonuç vermiştir. Bu sebeple de yapılan bu çalışmada da engelli sözcüğü kullanılmıştır.

Modern Arapça’da engelli terimini karşılayan “muavveq” kelimesidir. Bu kelime alıkoymak anlamına da gelmektedir (İbn Manzur ve diğ., 1990: 55). Kur’an-ı Kerim’de, Hadisi şeriflerde ve klasik fıkhıta engellilik teriminin karşılandığı muavveq kelimesi ya da başka bir sözcük kullanılmamıştır. Yalnızca Ahzap Suresi’nde geçerli olan bu sözcük ayrıca engelli kavramıyla beraber yine alıkoymak anlamına gelmektedir (Ahzap, 73).

Kur’an-ı Kerim’de ve hadislerde “muavveq” kelimesinin olmaması, bu kaynaklardaki engellilerin olmadığı anlamına gelmemektedir. Tüm engelli gruplarının olduğu ve engellileri genel anlamda ifade etmiş olan bir kavram olarak kullanılmış olmasa bile görme engelli bireyler için Kur’an-ı Kerim ve Hadis-i Şeriflerde birçok farklı engellilik türleri yer almıştır fakat bunların içinde zihinsel engelli bireylerin ifade edildiği bir kavram yer almamıştır (Kılavuz, 1989). Bununla

beraber zihinsel engelli bireylerle alakalı olabilecek anlamda, ma'tuh ve mecnun gibi kavramların yer aldığı görülmüştür (Bakara: 2/82, Zariyat: 51/52).

2.2.1. Engellilik Türleri

İnsanların hareketleri tam olarak sergileyememesine neden olan ve fonksiyonlarına göre farklı engel türleri vardır. Toplumda en çok görülen engelli türleri; zihinsel engel, ortopedik engel, işitme engeli, görme engeli, dil ve konuşma engeli, ruhsal ve duygusal engel, süregelen engel, yaşlılık ve birden çok engeldir.

Türkiye’de, Aile ve Sosyal Hizmetler Bakanlığı’na ait veri sisteminde kayıtlı toplam 2.777.507 engelli birey vardır. Bu engelli bireylerin 1.514.643’ü erkek, 1.197.307’si kadındır. Ayrıca 835.012 birey de ağır engelli olarak sınıflandırılmıştır.

Türkiye’de Engelli İstatistik Bülteni 2022 Ağustos ayı raporuna göre ulusal veri sistemindeki engellilere ait istatistikler aşağıdaki tabloda verilmiştir.

Tablo 1. Engel Türlerine Göre Dağılım (Engelli ve Yaşlı İstatistik Bülteni, 2022)

Engel Grubu	Birey Sayısı	Oran
Süregelen Hastalık	917.259	40.6
Zihinsel	385.313	17.0
Ortopedik	331.131	13.6
Görme	215.076	9.5
İşitme	179.867	7.8
Ruhsal ve Duygusal	170.927	7.5
Diğer	44.248	1.9
Dil ve Konuşma	33.686	1.4
Toplam	2.277.507	100

Tablo 2. Türkiye’de Yaş Gruplarına Göre Engelli Birey Sayısı (Engelli ve Yaşlı İstatistik Bülteni, 2022)

Yaş Sınıflandırması	Kadın	Erkek	Toplam
0-9	48.943	75.301	124.244
10-19	102.463	154.422	256.885
20-29	110.684	170.148	280.832
30-39	121.158	188.751	309.909
40-49	168.970	257.524	426.494
50-59	160.164	235.848	396.012
60-69	136.225	172.832	309.057
70-79	111.311	98.784	210.095
80-84	55.967	31.629	87.596
85+	89.420	36.374	125.794

Tablo 3. Türkiye’de Genel Nüfus ve Engelli Nüfusun İşgücüne Katılma Oranı (Engelli ve Yaşlı İstatistik Bülteni, 2022)

İşgücüne Katılım	Kadın	Erkek
Genel Nüfus	% 34,9	% 70,7
Engelli Nüfus	% 12,5	% 35,4

Yukarıdaki tabloda da görüldüğü üzere toplam nüfusta engelli bireyleri çalıştırmakla yükümlü olan 50+ iş yeri sayısı 2022 Temmuz ayı itibarıyla özel sektörde 18.510, kamuda 1.392’dir (Engelli ve Yaşlı İstatistik Bülteni, 2022).

2.2.1.1. Süregelen Hastalık

İnsanın kaslarında kireçlenme, zayıflanma, düşük ya da yüksek şeker, madde bağımlılığı gibi etkenler engelliğe sebep olan nedenlerin başında gelmektedir. Bu çeşitlilik engelli çeşitliliğini de yöneterek genişletmesine neden olmaktadır. Bu yüzden tek bir engelli açıklamasının yapılamaması ya da yapılmış olan açıklamaların tüm engelli çeşitlerini tam olarak içermemesi bunun bir sonucudur (Kızıldaş, 2015: 4).

Yapılmış olan araştırmalar ve çalışmalar engelli bireylerin dışlanma sorularını değerlendirmiştir. Bu kapsamda süregelen hastalıklar değerlendirildiğinde dışlanma seviyelerinin çok düşük hatta hiç olmadığı belirtilmiştir. Ötekileştirme ve dışlanma engelin fark edilebilirliğiyle bir paralellik vardır (Kızıldaş, 2015: 5).

2.2.1.2 Zihinsel Engel

Genellikle zihinsel fonksiyonların normal seviyenin altında olduğu durumlar zihinsel engel olarak adlandırılmaktadır. Literatürde diğer adı 'mentalretardasyon' olarak verilen zihinsel engel eğer bir zeka geriliğine sebep oluyorsa fenilketonüri ve down sendromu da bu grupta değerlendirilmektedir (Kızıldaş, 2015: 5).

Zihinsel engel, kendi içinde dört farklı gruplandırılmıştır. Bu gruplar hafif, orta, ağır ve çok ağır seviyede zihinsel yetersizliktir. Zihinsel engel dil gelişimi, fiziksel ve sosyal gelişim gibi alanlarda tam performans gösterilmemesi gibi sonuçların yaşanmasına neden olmaktadır (Kumcağız ve diğ., 2018: 6).

IQ (intelligence quotient) derecesi 75 ve 89 arasında olan bireyler hafif seviyede zihinsel engelli grubundadır. Zihinsel fonksiyonlarını kullanma yetisini hafif seviyede kaybetmiş olan bireyler bu gruba dâhildir. Özel eğitim hizmetlerinden yararlanma ihtiyaçları diğer engelli gruplarına göre daha azdır. Hafif seviyede engelli bireyler ilköğretim yaşına geldikten sonra özel eğitim hizmetlerine yönlendirilmektedir. Özel eğitim okullarında bu bireylere normal okullarında aldığı derslere ek olarak dersler verilmekte ve yapılan tekrarlar sonucunda bu dersleri pekiştirmesi ve öğrenmede basitlik sağlanmaktadır (Öztürk, 2013: 111-112).

IQ'su 45 ve 74 arasında olan bireyler orta seviyede zihinsel engelli grubundadır. Bunlar zihinsel fonksiyonlarını kendi başına kullanamayan, zihinsel fonksiyonları yeterli olmayan ve özel eğitim desteği almadan kavrama yeteneklerini geliştiremeyen bireylerdir (Öztürk, 2013: 110-111). İlköğretimin ilk aşamasında bu bireyler anaokullarında ya da ilköğretime yeni başlayan bireylerde hızlı bir şekilde fark edilerek özel eğitime yönlendirilmektedir. Özel eğitim bireylerin algılama ve kavrama seviyelerini değerlendirerek ona göre bireylere özel programlar hazırlamaktadır.

IQ'su 25 ve 44 arasında olan bireyler ağır seviyede zihinsel engelli grubundadır. Bu gruptaki bireyler hayatlarının her alanında özel eğitime ihtiyaç duymaktadır. Bu bireyler okul öncesi dönemlerde tespit edilerek özel eğitime yönlendirilebilir (Öztürk, 2013: 111).

IQ'su 20 ve 25 altında olan bireyler çok ağır seviyede zihinsel engelli grubundadır. Bu gruptaki bireyler genel anlamda birden fazla engel türüne sahiptir. Hayatlarını devam ettirdikleri sürede tamamen özel eğitime ihtiyacı olan bireylerdir. Okul öncesi dönemde tespit edilebilen bu bireyler özel eğitime yönlendirilebilir (Kumcağız ve diğ., 2018: 5).

Öztürk (2013: 112), zihinsel engellilik ile ilgili 3 temel özellik olduğunu açıklamıştır. Bu özellikler şöyle sıralanmaktadır:

1- *“Genel zeka işlevinin belirgin derecede ortalamanın altında olması”*,

2- *“Yaşadığı toplumdaki kendi yaş grubu ile kıyaslandığında toplumsal beceriler, sorumluluk, iletişim kurma, günlük beceriler ve kendi kendine yeterlilik gibi alanlarda geriliğin olması”*,

3- *“16 yaşından öncesinde zeka geriliğin başlamış olması”*

Öztürk'ün yapmış olduğu bu çalışmada zihinsel engel seviyesinin engelli birey ve ailelerinin sosyal alanlardan dışlanmalarında belirleyici etken olduğu görülmüştür. Düşük seviyede geriliği olan engelli, veliyi reddetme ve veliyi görmezden gelme vb. gibi eğilimler gösterirken engelli velisi engellik durumunu

toplumdan gizli tutma çabasına girdiği, ileri seviyede zeka geriliği olan bireylerde ayrıca fiziksel engel durumu da görülmüştür.

2.2.1.3. Ortopedik Engel

Kas ve iskelet sisteminde işlev yetisi ve eksikliği olan bireyler ortopedik engelli bireyler olarak açıklanmaktadır (Kaya ve Sarı, 2018: 19). Kas ve iskelet sisteminde eksiklik, işlev kaybı ve yetersizlik yaşayan bireyler de ortopedik engelli olarak değerlendirilmektedir. Omurga ve parmak kısalığı, kol, bacak, ayak, fazlalık, eksiklik ve yokluk; kas güçsüzlüğü, kemik hastalığı, serebralpalsi, hareket bozukluğu, spastikler, şekil bozukluğu ve spinabifida olanlar da bu grupta değerlendirilmektedir (Kızıлтаş, 2015: 4).

Ortopedik engel, bireylerin doğduklarından itibaren doğum esnasında ve doğumdan sonra oluşabilir. Ayak çarpıklığı, kalça çıkıklığı, el-kol veya ayak-bacak eksikliği, omurga problemleri ve felçler doğuştan itibaren engel durumlarıdır. Hamileliğin ilk üç ayında yeteri kadar beslenememe, çok ateşli yaşanan hastalıklar, geçirilen kazalar ve kızamık gibi hastalıklar da ortopedik engele neden olmaktadır. Doğum esnasında yaşanan ortopedik engellerin başında geç ve zor doğum yaşanması, bebeğin doğum esnasında nefessiz kalması sonucu yaşanmaktadır. Doğumdan sonraki süreç ortopedik engelin en çok yaşandığı süreçtir. Yaşanan meslek ve trafik kazaları, doğal afetler, verem, felç, kalp rahatsızlığı ve insanların yaşlanması sonucu oluşan kemik erimeleri sorunları da ortopedik engeldir. Bu engeller, ortopedik engel rehabilitasyon merkezlerinde tedavi edilmektedir. Çevrede ortopedik engelliler için gerekli düzenlemeler yapılması ve toplumun eskiye oranla daha duyarlı olmasıyla beraber ortopedik engelli bireyler kendilerini daha rahat hissetmektedirler. Yapılmış olan çalışmalarda engel durumlarına göre en çok dışlanan grubun ortopedik engelli bireyler olduğu görülmüştür ve bunun sebebi de engelin dış görünüm olarak görülebilmesidir (Öztürk, 2013: 113-114).

2.2.1.4. Görme Engeli

Görme engelli bireylerin beş duyu organlarından biri olan göz organının fonksiyonlarını tam olarak yapamaması sonucunda bireyin görme yetisini tamamen kaybetmesi, kısmi görme problemi yaşaması ya da renk körlüğü yaşaması problemidir. Işık algısı olmayan bireyler de bu grupta değerlendirilmektedir (Özsan ve Hasret, 2017: 90). Bu yetide yaşanan sorunlar görme engelli bireylerin yaşlarına ve görme engelinin seviyesine göre farklılık göstermektedir. Renk körü olanlar, gözlerinde göz protezi olanlar ve gece körlüğü yaşayanlar bu grupta değerlendirilmektedir (Tınar, 2018: 5).

2.2.1.5. İşitme Engeli

Bireylerde farklı nedenlerden kaynaklanan bir ya da iki kulağında yaşanan işitme kayıpları olarak açıklanan işitme engeli, bireylerin farklı durumlarına göre işitme yetisinin belirli bir kısmını ya da tamamını kaybetmesidir (Yaman, 2019: 10). Kulağın iç, orta veya dış kısmındaki sinirlerde yaşanan sorunlar seslerin işitilmesine bir engeldir ve bu sorunların yapılan testler sonucunda seviyesi bulunmaktadır. Bazı seviyelerde işitme cihazlarıyla beraber bireylerin duymaları sağlanabilmektedir. Kulağındaki engelin şiddetli seviyede olduğu bireyler ise bu cihazlara rağmen duyamamakta ve sağır olarak tanımlanmaktadır (Yaman, 2019: 11).

Öztürk (2013: 115), işitme engellerini yedi grupta değerlendirmiştir. Bu gruplar şöyledir;

“-10 Desibel(dB) ve 15dB arası normal,”

“16dB ve 25dB arası minimal”,

“26dB ve 30dB arası hafif”,

“31dB ve 50dB arası hafif”,

“31dB ve 50dB arası orta”,

“51dB ve 70dB arası orta ileri”,

“71dB ve 90dB arası ileri”,

“91dB ve üzeri çok ileri.” (Öztürk, 2013: 115).

2.2.1.6. Dil ve Konuşma Engeli

İşitme engeli aynı zamanda konuşma ve dilsel sorunların da yaşanmasına neden olmaktadır. Dil, insanların birbirleriyle iletişim kurabilmesi için bir araçtır. Dil ve konuşma yetisinin oluşabilmesi için duyu organları çok önemlidir. Duyan bireyler, etrafında konuşulan dilin, dil bilgisi ve dil özelliklerini kendine göre benimseyerek kendi dillerini öğrenebilir fakat işitme engeliyle dünyaya gelen bireyler etrafındaki sesleri işitemediği için anlamlı cümleler kuramamaktadır. Bu yüzden de konuşma ve dil güçlüğü yaşamaktadır (Akçamete, 1993: 2).

Konuşma hızında ya da konuşamayan bireyler, düşünceleri ifade etmekte ve konuşma hızında bozukluk yaşayanlar, ses bozukluğu yaşayanlar, işitemeyen ya da işitmesine rağmen konuşamayanlar, gırtlaklı alınanlar, konuşabilmek için alet kullananlar, kekemler, afazi, dil-kulak-çene-damak yapısında sorun olan bireyler bu grupta değerlendirilmektedir (Kızıldaş, 2015: 7).

2.2.1.7. Birden Fazla Engellilik

Birden çok engelin bireylerde görülmüş olduğu durumlardır. Bu gruptaki bireylerin engel seviyeleri yüksek ağır bireylerdir. Engele sebep olan birçok farklı sebep vardır. Doğum esnasında bebeklerin havasız kalması beyin hücrelerinde etki bırakarak zihinsel ve fiziksel engelin birlikte yaşanmasına neden olmaktadır. Doğuştan fiziksel engelli bireylerin çoğunluğu zihinsel engele de sahiptir (Öztürk, 2013: 115).

2.2.2. Engellilik Kuramları

Sosyolojik açıdan engellilik kavramı ilk olarak “beden sosyolojisi” kavramında tanımlanmıştır. İnsanların toplum içindeki var oluşlarını bedenleri aracılığıyla ifade etmektedir. Bedenler sadece demografik bilgileri tam olarak vermez. Bunla beraber; güzel, çirkin, hastalıklı, sağlıklı, kusurlu, kusursuz gibi birçok farklı sebebinde oluşmasını sağlar. Beden kavramı insanların sosyalliğinin gerçekleşmesinde bir şart olarak görülmektedir (Bingöl, 2017: 87).

Engellilik kuramlarının temelinde engellilik kavramına olan bakış açıları vardır. Toplumsal değişimde farklı zaman dilimi ve mekanlara bağlı olarak engellilikle ilgili yaklaşımlarda bazı farklılıklar yaşanmıştır (Ünal, 2018: 1323). Her bir yaklaşım kuramı kendisinden önceki yaklaşımın engelliliğinin açıklanması şekline eleştirel bir şekilde yaklaşarak kendi temelini oluşmasını sağlamıştır. Bu kuramdaki en net ayırım ise medikal modelden sosyal modele geçiştir. Kısaca engelliliği hastalık olarak değil toplumsal bir bakış açısına göre değerlendirmiştir.

2.2.2.1. Ahlaki Model Yaklaşımı

İlk çağlardan başlayan ve günümüze kadar gelen engellilik kavramı her toplumda görülmüştür. Antik Yunanistan'da engelli olarak doğan bebeklerin öldürülmesi oldukça yaygın bir eylem olarak görülmüştür. Orta Çağ'da ise bu durum engelli bireylerin cadılık ve büyücülükle suçlanarak idam edilmesiyle devam etmiştir. Engelli bireyler dinle alakalı yardım kuruluşları tarafından toplumdan dışlanmıştır (Özgökçeler ve Alper, 2010: 34).

2.2.2.2. Medikal Model Yaklaşımı

19.yüzyılın ortasından itibaren tıbbi gelişmelerle beraber görülen tıbbi model yaklaşımı engellilik olgusunu sadece biyolojik olarak açıklamıştır. Medikal modelin özümsemesinde klasik bilim anlayışı etkili olmuştur. Klasik bilim anlayışında Newton tekniği sayesinde Kartezyen felsefeyle ilgili; insanların yaşamış olduğu çevreden bağımsız olmasını sağlayan bir modeldir. Engelli bireyler toplumlardan bağımsız bir şekilde değerlendirilirken sadece noksanlık konusu değerlendirilmektedir. Bireylerin ahlaki açıdan eksikliğinden ziyade patolojik olarak da eksikliği konu olmuştur (Meşe, 2014: 81).

Medikal model ile ilgili yapılmış olan araştırmalar sosyal modelin temelini oluşmasına neden olmuştur. Bireyin eksikliğinden ziyade çevrenin eksikliği de değerlendirilmiştir.

2.2.2.3. Sosyal Model Yaklaşımı

Engellilik durumunu sadece bedensel eksiklikler üzerinden ele alan Tıbbi modele eleştiri olarak 1960 yılında Amerika'da "Bağımsız Yaşam Hareketi" oluşturulmuştur (Meşe, 2014: 82). Bu model "Bağımsız Yaşam" sloganıyla sosyal

modelin temelinin oluşmasını sağlamıştır. Tıbbi modeldeki engelli bireyin kaderinin tıp kurumlarının ya da ailelerin tayin etmesine bir karşılık olacak şekilde yeni düzende engelli bireylerin kendi kaderlerini kendilerinin belirlemesi kararlaştırılmıştır (Çayır ve diğ., 2015: 19).

2.2.2.4. İnsan Hakları Modeli

Sosyal modele gelen eleştiriler sonucunda insan hakları modeli ortaya çıkmıştır. Engellilik olgusu, toplumsal değerlendirmeye beraber engelli bireylerin bireysel haklarını ve özgürlüklerini değerlendirmiştir. 1970’li yılların sonunda dünyada post-endüstriyel süreçle beraber sosyal ve ekonomik politikaların farklılaşması engellilik teorilerinin değişmesine neden olmuştur. Bu dönemdeki sosyal haklarla ilgili temel sorun “kimlik” kavramı olarak görülmüştür. Dezavantajlı grupların bireysel olarak değerlendirilmesi gündeme gelmiştir. Bu modelle beraber toplumsal olgulardan bireysel olgulara doğru bir yönelim yaşanmıştır (Okur ve Erdugan, 2010: 246).

2.3. Engelliliğe Yönelik Damgalama: Engellilik ve Damga İlişkisi

Farklılıklar sözcüğü, genel anlamda insanların aklına ilk olarak etnik köken, inanç, ten rengi, cinsiyet gibi farklılıkları getirmektedir fakat günümüzde engellilik de bir farklılık olarak kabul edilmektedir ve insanlar bu yüzden diğer insanlar tarafından damgalanmaktadır.

Bu farklılıkların bireyler ve toplumlar açısından en korkunç kısmını ve dışlanma tecrübesini engelliler yaşamaktadır (Topçuoğlu, 2014: 128). Kronik bir rahatsızlığı veya sakatlığı olan bireyler fiziksel sorundan daha fazlasını yaşadığını söylemektedir. Bireylerin fiziksel farklılıklarından dolayı toplum tarafından damgalanması, daha önce de belirttiğimiz gibi, bazı ekonomik, psikolojik ve sosyal problemlerin yaşanmasına neden olmaktadır. Engelli bireyler ve ailesi ya da yakınları bu sorunlarla mücadele ederken çok zorlanmaktadır. Toplumda var olan normal anlayışına uymayan fiziksel sorunlar damgalanmayı getirmektedir. Engellilerle ilgili bu damgalama neredeyse bütün toplumlardaki sosyal bir sorunun varlığını tanımlamaktadır. Engelli bireyin damgalanması bireyin yakın çevresinden dış çevreye yayılmakta ve toplum tarafından bu bireyler de damgalanmaktadır.

Goffman (2014: 30), daha önce de belirtildiği üzere, bu damgayı fahri damga olarak tanımlamıştır. Fiziksel farklılıklardan dolayı bireyleri damgalamanın farklı sebepleri vardır fakat bu sebepler arasında en çok görülen iki durum vardır:

Birincisi, hastalıktan kaçınmadır. Eski dönemlerde damgalamanın işlevleri arasında ifade edilmiştir. Damgalanmadaki bu fonksiyon, hasta ve engelli bireylerde görülen fiziki farklılıkların, bulaşıcı hastalık, salgın işareti veya Tanrı tarafından lanetlenmiş olarak değerlendirilmiştir. Bu sayede toplumda damgalanmış bireylerden kaçınıldığı ve bu bireyler dışlandığı için büyüden ve hastalıklardan etkilenmeyeceklerine dair bir inanış oluşmuştur (Bos ve diğ., 2013: 1-2). Bu durum damgalanmanın herkes tarafından kabul edilebilmesi için kullanılmış olan bir yöntem olduğu ifade edilebilir. Bunun sebebi hastalıklardan uzak ve sağlıklı bir toplum oluşturmak için damgalama oldukça önemlidir. Fakat engellilik modellerinden klasik modele göre bu durum diğer bireylere göre fiziksel farklılığı olan bireylerden kaçınmayla başlayan ve toplumsal kaçış ya da izoleye kadar giden sürecin başlamasına neden olmaktadır (Arıkan, 2002: 11).

Bilimin modern toplumlarda ilerlemesi sonucunda fiziksel farklılıklar veya büyük çaplı hastalıkların sebepleri ortaya çıkmaktadır. İnsanların etkilendiği bulaşıcı hastalık ve salgına yakalanan bireyler daha fazla insana bulaşmaması için karantina altına alınmaktadır. Eski dönemlerde de görüldüğü gibi fiziksel farklılığı olan bireylerden kaçmak için birçok farklı sebep vardır. Ancak günümüzde epilepsi, otizm vb. fiziksel farklılıkların bulaşıcı olmadıkları ve herhangi bir tehdit olmadığını yetkililer topluma zor bir şekilde anlatmaktadır (Arıkan, 2002: 14).

Bu sorunun yaşanması toplumun engelliliğe olan yaklaşım modellerinden biri olan tıbbi model etkisidir. Çünkü bu model, fiziksel farklılıkların ciddi bir hastalık olarak algılanmasına neden olmaktadır (Arıkan, 2002: 15). Günümüzde de insanlar tekerlekli sandalyede oturan engelli bir bireyi gördüğü zaman ona şüpheyile yaklaşmaktadır ya da o bireylerden uzak durmaktadır (Stringer ve diğ., 2004: 1025). Yaşanan bu şüphe, korkma ve güvenmeme gibi olumsuz şüpheler ortopedik engelli bireylerin toplum tarafından damgalanmalarına neden olmaktadır (Aslan ve Şeker, 2011: 449). Toplumda bazı bireyler hala ortopedik engelli bireylerden çekinmekte ve bu bireylerden korkmaktadır. Bu bireylerle nasıl iletişim kurabileceklerinin

bilincinde değillerdir. Farklılıklarla ilgili bilgisizlik ve korku bu bireylerin damgalanmasında oldukça önemli bir etken olarak görölmektedir (Arıkan, 2002: 22).

İkincisi ise toplumun genel olarak kabul etmiş olduğu estetik görünümdür. Fiziksel görünüm açısından toplum tarafından estetik olarak değerlendirilmeyen bireyler itici olarak tanımlanmakta ve bu sebepten dolayı toplum tarafından damgalanmaktadır (Aslan ve Şeker, 2011: 453). Eğer bireylerde fiziksel farklılık varsa bu yüzden toplum tarafından geri planda tutulmakta, iş hayatında iş bulmaları zorlanmakta ve estetik görünüm endişesi yüzünden bu bireylerin özgüvenlerinde sorunlar yaşamasına neden olmaktadır (Özürlülüğe Dayalı Ayrımcılığın Ölçülmesi Araştırması, 2010). Yapılmış olan birçok farklı yasal düzenleme ve alınmış olan idari önlemlere karşı engelli bireyler toplum tarafından acınılan, dalga geçilen, dışlanan, kabul edilmeyen ve itici bireyler olarak tanımlanmaktadır (Aslan ve Şeker, 2011: 456).

3. TARİHTE ENGELLİLİK VE İSLAM İNANÇ SİSTEMİNİN ENGELLİ ANLAYIŞI

3.1. İslam Öncesi Toplumlarda Engelli Anlayışı ve Uygulamalar

İslam öncesi toplumların engelli bireylere karşı tutum ve davranışlarına dair bilgiler M.Ö 3000 yılına kadar dayanmaktadır.

Günümüze kadar gelmiş olan ve çeşitli kaynaklardan ulaştığımız bilgilere göre M.Ö. 3000’li yıllarda Sümer Uygarlığı ile başlayan Mezopotamya Uygarlığının engelli bireylere karşı algısına ait somut örnekler ilk olarak Hamurabi Kanunlarında görülmektedir. Engellilik ile ilgili kavramlara; körlere, topallara, sakatlara ilk kez bu kanunlarda rastlanmaktadır (Albayrak, 2014; 51). Dünyada sakatlık ile ilgili ilk düzenlemeler de yine Hammurabi kanunlarında bulunmaktadır Ancak bu kanunlar, engelli bireylere has olarak yapılan kanunlar değildir. Bunlar genelde “kısasa kısas” mantığı içerisinde engelli bırakılan insanları, engelli bırakanlara verilen cezalar ile ilgilidir. Ancak tarihte engelli olma durumu ile ilgili ilk kanunlar olma özelliğini taşıdığı için önemli belgelerdir.

3.1.1. Antik Yunan ve Roma Uygarlığında Engellilik

Engellilerle ilgili ihmal, terk etme, suiistimal ve kayıtsızlık gibi davranışlar insanlığın var olmasından bugüne kadar devam etmiştir (Jaeger ve Bowman, 2005: 5). Geçmişten bu yana köklü bir yapıya sahip olan Antik Yunan ve Roma medeniyetlerinde engellilik algısı cadılar, sihir, kötü ruhlar, büyü, ceza gibi bazı konularla bağdaştırılmış, genel anlamda sosyal boyut haricinde o dönemin ahlak anlayışına göre bu konu değerlendirilmiştir. Ayrıca Antik Çağ’da, marjinaler, aykırı insanlar, toplum tarafından istenmeyen ya da kabul görmeyen insanların da farklı damgamar altında kaldığı bir dönem özelliği taşımaktadır.

Felsefi anlamda Antik Çağ’da Yunan filozof Platon’un fikirleri, bu dönemdeki engelli algısını kavramak için önemlidir. Platon’un (427-437) ideal devlet anlayışına göre zayıflara, bilişsel ve zihinsel engellilere yer yoktur. Platon, fiziksel

engelli çocukların ortadan kaldırılmasını hoşgörüyü karşılamış ve öldürülmelerinin sorun olmayacağını belirtmiştir (Albayrak, 2014: 38). Platon'un "Devlet" isimli eserinde, engelli insanlara dair davranışların olumsuzluğuna işaret eden düşünceler vardır (Kolat, 2009: 28). Eserden alınmış olan şu cümleler manidardır; *"Bu yargıç ve hekimler, bedenlen ve ruhen sağlıklı olanlarla uğraşmalı, bedenlerinde hastalık taşıyanları ise ölüme terk etmelidirler. Ruhu yaradılıştan kötü ve iyileştirilemez olanları öldürmekten başka çaremiz yok. Kendileri için de, devlet için de en makul yol buymuş gibi gözüküyor."* (Platon, 2005: 4). Bu düşüncenin sebebi, toplumsal görevlerin engelliler tarafından yapılamayacağı ve yine engellilerin Yunanlıların en önemli özelliği olan savaşçılığı tam olarak yerine getiremeyecektir (Albayrak, 2014: 43). Antik Yunan Uygarlığı Sparta Devleti'ne benzetilmektedir. Bu düşüncenin sebepleri; Platon'un ideal devlet anlayışına göre yaşamasına ya da ölmesine karar verilmesi, iki devletinde aşırı faaliyetleri olması ve klasik Yunan Uygarlığını Sparta Devleti'nin oluşturmuş olmasıdır.

Bir diğer önemli Yunan filozof Aristo "Politika" isimli kitabında, fiziksel anlamda engelli olan çocukların büyümelerini istememiştir fakat sonradan meydana gelen engellilik durumlarında ne yapılacağıyla ilgili net bir bilgi bulunmamaktadır. Yunan oyun yazarı Europides, görme engellilik durumunda insanların yapabilecek olduğu en eylemin intihar etmek olduğunu açıklamıştır (Albayrak, 2014: 48). Hipokrat, On Kutsal isimli eserinde engelli bireylerden nefret edildiğini ve engelli insanlara kötü davranıldığını belirtmiş ve bu dönemdeki engelli algısına işaret etmiştir (Köse, 2014: 58).

3.1.2. Antik Mısır Uygarlığında Engellilik

Antik Mısır'da, engellilerin öldürülmesinin yasalarla yasaklanmış olmasının da ötesinde alay etmenin günah olarak değerlendirilmesinin dünyanın diğer taraflarında engelli doğan çocukların devlet eliyle hayatlarına son verilirken vahiyle alakasının olmadığı görülmüştür (Larry, 2013: 15). Mısır medeniyetinde; görme engelli bireylere karşı oluşan davranışlardan dolayı burası Batılılar tarafından "Körler Memleketi" olarak da tanımlanmıştır. Ayrıca Mısır'da görme engelin körlüğün hastalık ve tedavileriyle ilgili çok geniş bilgiler olduğu görülmüştür. *"Mısır'da özürlü doğan çocukların öldürülmesi, erken dönemlerde kanunla*

yasaklanmıştı. Bu nedenle Eski Mısır'da körlerin oranı diğer medeniyetlere oranla daha yüksektir. (Aral, 2007: 28). Bu dönemde; 20'den fazla göz hastalığının olduğu bilinmekte ve tedavi edilmekteydi. Bu dönemde dünyanın başka hiçbir uygarlığında bu ihtisaslaşma yoktur. Mısır'da yaşayan görme engelliler, toplum yaşantısında becerileriyle şairlik ve müzisyenlik gibi önemli kutlamalarda halkın eğlenmesi sağlanmıştır. Ayrıca bu dönemde M.Ö. 308 senesinde görme engellilerle ilgili yapılmış olan çalışmalar da vardır (Aral, 2007: 29).

3.1.3. Eski Türk Uygarlıklarında Engellilik

Eski Türklerdeki kaynaklarda engel gruplarının farklı sözcüklerle tanımlandığı bilinmektedir. Bazı kaynaklarda engellilik kavramıyla ilgili geçen sözcükler ve anlamları şöyle verilmiştir.

Codex Cumanicus: Görme engelli bireyler “*kör*”, “*tövlük*” ve “*közsiz*”, işitme engelli bireyler “*kulaksız*”, konuşma engelli bireyler “*tilsiz*”, bedensel engelli bireylere “*aksah*”, zihinsel engelli bireyler ise “*teli*” olarak adlandırılmıştır (Grönbech, 1992: 238).

Kutadgu Bilig: Görme engelli bireyler “*karağu*”, işitme engelli bireyler “*tungu*”, konuşma engelli bireyler “*ağın*”, bedensel engelli bireyler “*aksak*”, zihinsel engelli bireyler ise “*tilve*” olarak adlandırılmıştır (Gömeç, 2000: 55).

Divan-ı Lügati't Türk: Görme engelli bireyler “*karağu*” ve “*tüklüg*”, işitme engelli bireyler “*öz*” ve “*tungu*”, konuşma engelli bireyler “*ağan*”, bedensel engelli “*axsak*”, zihinsel engelli bireyler ise “*telwe*” şeklinde adlandırılmıştır (Atalay, 2013: 236).

İslam öncesi Türk tarihi ve kültürüyle ilgili en geniş bilgiler Çin kaynaklarındadır (Chi, 1971: 3). Bu kaynaklarda Türklerle ilgili ceza kanunlarıyla ilgili önemli bilgiler yer almaktadır. Bunların arasındaki engelli haklarıyla alakalı bilgilerde vardır.

Çin kaynaklarında yer alan Kuzey Tarihi (Pei Shih) isimli eserin 99. Bölümündeki bilgiye göre; Köktürklerde yer alan bireyin bacağına veya kolunun kırılarak bedensel engelli kalmasına neden olan birey engelli bırakmış olduğu bireye

atlarını vermekle cezalandırılmıştır (Tesai, 2006: 20). Buradaki amaç, engelli bireyin yaşantısının geri kalanında yaşayacağı zorlukların biraz da olsa azaltılmasıdır. Bunun sebebi de Türklerin bozkır yaşantılarında bedensel engelli bireylerin karşılaştığı zorluklardan kaynaklanmaktadır. Bu sebeple, bedensel engelli bireylerin ekonomik anlamda desteklenmesi bundan sonraki yaşantılarında kimseye ihtiyaç duymadan hayatlarını devam ettirebilmeleri açısından oldukça önemliydi. Kaynaklarda ise kaç tane at verileceği yazmamaktadır fakat “*Atlarını verirdi*” ifadesinden en azından birden fazla at vermek zorunda oldukları anlaşılmaktadır. Bu bilgilere göre engelli bireylerin rahat bir hayat sürebilmeleri için destek verildiği bu yüzden de engelinden doğan maddi sorunların belirli ölçülerde de olsa halledilmeye çalışıldığı görülmektedir. İslam öncesi Türk toplumlarında engelli bireyler toplumun bir parçası oldukları düşüncesiyle bakılmış ve mağdur edilmemeye çalışıldığı görülmüştür (Tesai, 2006: 20).

Bir kimsenin gözüne zarar vererek kör olmasına neden olan bireyler bedensel engel bırakan bireylere göre daha ağır cezalandırılmıştır. Başka bireyin gözünü yaralayan birey, gözünü yaraladığı bireye kızını vermek zorundaydı. Eğer kızı yoksa eşi ya da kendi mal varlıklarını vermekle cezalandırılmıştır (Arsal, 2014: 81).

İslam öncesi Türk toplumlarının geçim kaynağı tarım, ziraat ve askerlikti. Görme engelli bireyler bu işlerin hiçbirinde çalışamayacakları için ekonomik anlamda sıkıntı yaşamaktaydı. Bu yüzden mal varlığının verilmesi önemlidir. Bu uygulamaların hepsi İslamiyet öncesi Türk toplumlarında engelli bireylerin psikolojik ve maddi anlamda desteklendiğinin kanıtıdır (Üçok, 2014: 9).

3.1.4. Orta Çağ'da Engellilik Anlayışı

Orta Çağ ve Antik medeniyet dönemleri, engelli bireylerin topluma katılım sağlayamaması sonucu bu bireylerin feda edilebilir insanlar olarak tanımlandığı birer kara tarihi dönemdir.

Orta Çağ'da engellilik anlayışı değerlendirildiğinde, engelli bireylerin bir takım batıl inançlara konu olmalarının, zulüm görmelerine neden olduğu söylenebilir. Orta Çağ'da Batı dünyasındaki engellilerle ilgili yapılmış olan suiistimallerin yaptırımını Kilise'de cezalandırılmıştır. Fiziksel problemler ve zihinsel

hastalıklar bir bütün olarak incelenmiş; genellikle işlenmiş olan bir günahın cezası, ilahî bir hükmün sonucu, musibet, kem ruhlar veya uğursuzluk olarak açıklanmıştır. Tatlılıkla yapılmış olan bütün hatırı sayılır çalışmalara rağmen, ruhlar tarafından ele geçirilmiş olan bedenin terk edilmemesi halinde engelliliğin bireysel bir ceza olduğuyla ilgili şüphe götürmez bir delil olarak ifade edilmiştir. Bu bulaşmanın önüne geçebilmek için, kötü ruhlar tarafından ele geçirilmiş veya kaçınılmış olan bu insanların hayatlarına son verilmiştir (Metzler, 2006: 295). Orta Çağ'da bu kapsamda hakim olan düşünceye göre, kutsal metinlerde yer alan engellilik konusuyla, Kilise'nin etki ve faaliyetleriyle engelliler için kurulmuş olan mevcut kurum ve kuruluşlara yer vermek yararlı olacaktır.

Orta Çağ'da engellilik cadılık, büyücülük ve kötü ruhlarla bağdaştırılmıştır (Metzler, 2006: 295). Engelli çocuklar, onları cadı ya da iblislerin değiştirdiğine, cadıların ve cinlerin istilasına uğradıklarına inanılarak vahşi bir şekilde öldürülmüştür. Bu sebepten dolayı engelli çocuk, toplumun gözündeki insanların itibarlarını kaybettirici bir nitelik haline gelmiştir. Örneğin, 1487 senesinde Heinrich Kramer, cadı avcılarının kutsal kitabı olarak tanımlanan ve yaklaşık olarak 60.000 insanın hayatını kaybetmesine neden olan "Cadıların Çekici" isimli eserinde, engellilerin; büyücülük, kara büyü, kötülük ya da cin çarpmasına uğradığını veya bu çocukların annelerinin şeytanla bir ilişkisi olduğunu açıklamıştır (Köse, 2014: 59).

Orta Çağ'da engellilik durumu alışılmış bir anormallik olmuş, kötü ekonomik şartlar da çocukların öldürülmesine yardımcı olmuştur. Örneğin, Martin Luther engelli çocukları şeytana benzeterek, bu çocuklardan yaşamlarını devam ettirenleri öldürmeyi tavsiye etmiştir (Köse, 2014: 60). Bu düşünce yapısında engelliliğin o dönemde yaşayan insanlar özelindeki imajı oldukça önemlidir. Orta Çağ tarihçileri, engellilerin tecrübelerini görmezden gelmeye veya bunları öncelikli olacak şekilde açıklamıştır.

3.2. İlahi Dinlerde Engellilik Anlayışı

Bu bölümde ilahi dinler arasında yer alan Yahudilik ve Hristiyanlık dininin engelli bireylere karşı anlayışı ve bu bireylere karşı sergilenen tutumlar ele alınacaktır.

3.2.1. Yahudilikte Engellilik Anlayışı

Ünlü Yahudi filozofu Musa Bin Meymun, Rönesans'tan günümüze kadar genelde Batı'da kullanılan Maymonides ismiyle, "Delaletü'l- Haririn" isimli eserinde, beden sağlığının ve refahının, entelektüel mükemmellikte gerekli olan ilk şart olduğunu ve eğer beden sağlıklı olursa düşünme ve anlamanın doğru bir şekilde oluşacağını açıklamıştır (Akt: Aydın, 2011: 34). Bu yüzden de bedeni hiçbir şekilde aşağılayamayan, beden sağlığını ön plana çıkaran Yahudilik dövmeyi reddetmiş, kutsal olarak belirlediği Yahudilerin bedenlen sağlam ve sağlık olması için de Kaşer hükümlerine büyük önem vermiştir. Burada öne çıkan konu, Yahudilik dininin insanların kendi beden sağlığına saygı göstermesidir (Besalel, 2001: 231). Yahudiliğin sözlü dini edebiyatı olarak da tanımlanan Tevrat'ın şifahi yorumu Talmud'da insanların engelli bireyleri nasıl değerlendirdiğiyle ilgili bir öykü vardır. Bu öykü şöyledir;

"Bir zamanlar Rabi Şimon ben Elazar adındaki büyük bir haham, Tora çalıştıktan sonra evine dönerken "çirkin bir adam" ile karşılaşmıştır. Tora'nın o güzel sözcüklerini öğrendikten sonra o çirkin kişiyi görmek, hahamı şoka uğratmış ve "Bu ne kadar çirkin bir adam!" demiş. Karşısındaki adam çirkin olabilir miş ama aptal değilmiş. Çok içerlemiş ve şöyle demiş: "Neden gidip de beni yapan Sanatçı 'ya ne kadar çirkin bir şey yaptığını söylemiyorsun?" Rabi Şimon ben Elazar, sözlerinin incitici ve yanlış olduğunu anlamış ve adama, kendisini affetmesi için yalvarmış. Bu öykü bize her birimizin Tanrı tarafından yaratıldığını öğretir. Bunu aklımızda tutarsak, kimsenin mükemmel olmadığını ve kimsenin çirkin olmadığını anlarız."

Yahudilik dinine göre işitme engelli bireyler geçmişte iletişim kurarken zorluk yaşamaktaydı. Dolayısıyla anlamayan bireyler toplumdan dışlanmaktaydı. Bu durumun düzeltilmesi için ilk olarak işitme engelli çocuklara ders verilmeye başlanmıştır. Bu derslerin ardından çocuklar kendilerini rahat hissetmiş ve topluma dâhil olmuşlardır. Görme engelli bireyler ise sürekli olarak konuşarak iletişim

kurabilmişlerdir. Yahudilik dinine göre, görme engelli bireyler her zaman korunmuş ve diğer insanlar gibi saygıyı hak ettikleri konusunda ısrar edilmiştir (<http://arsiv.salom.com.tr/>, 2022).

3.2.2. Hristiyanlıkta Engellilik Anlayışı

Hristiyanlık dininin engellilere olan bakışı, ilk olarak bu dinin kutsal metinleri ve o metinlerin etrafında merkezileşmiş bazı yorumlarda kendini göstermektedir. Şöyle ki o yorumlardan biri, bir internet adresinde şöyle aktarılmıştır;

“Âdem ‘i Tanrı direk kendi elleriyle bir kerede yarattı ya da insan vücudu evrimin sonucu oluştu. İlk haliyle o beden mükemmeldi ve ölümsüzdü, yargı günü bize verilecek cennetsel bedenlerimiz de aynı şekilde mükemmel olacaktır. İnsan ruhunu Tanrı yarattı ve yaratıyor. Ama günümüzde Tanrı asla insan bedeni yaratmıyor. İnsan bedeni yaratma görevi Tanrı ‘nın çocukları olan insanlara verilmiştir. Evli çiftler birleşir ve beden yaratılır. Bu konuda O’nunla işbirliği içindeyiz. İçine ruhu koyan Tanrı ‘dır. Ancak Âdem ve Havva ‘nın düşüşünden sonra dünyaya günah ve ölüm girmiştir. Şu an bilim adamlarının da anlayamadığı bir sebepten ötürü insanlar ölmeye başlamıştır. Kısacası bedenlerimiz bozulmuş ve kusurlu olmuştur. Dolayısıyla beyindeki kusurlar zihni engellere neden olurken, diğer organlarımızdaki kusurlar farklı engellere neden oluyor. Bu engelli doğma hali, insanoğlunun aynı ölüm gibi bir lânetidir. Sorun, en başta bedenimizi Tanrı ‘nın bu şekilde yaratmamış olması, bizim sonradan bozmuş olmamızdır. İçin sonunda engelli insanların da sağlıklı insanların da ruhları Tanrı tarafından özellikle verildi, hepimiz kendi koşullarımıza ve ruhumuza ne kadar değer verdiğimizize göre yargılanacağız. Engelli insanlara verilen farklı lütuflar vardır...” (www.hristiyanforum.com, 2022).

Engellilerle ilgili yukarıda verilmiş olan bu düşünce tartışmaya sebep olmuştur. Hristiyan dini inancına göre beden, ruh ve tüm insanların yaratıcısı Tanrı’dır. Ayrıca bir bireyin engelli olarak dünyaya gelmesi, insanların bir laneti olarak görülmektedir (Markos, 10/6). Genel anlamda Hristiyanlık dininde engelliler toplumdaki dışlanma veya hor görülme, eksiklikleri belirtme gibi bir yaklaşıma sahip olmadığı görülmektedir. Ayrıca engellilerle ilgili toplum hayatına dahil etme, engellilere kilisede özel bir alan verme vb. gibi uygulamalar Hristiyanlık dünyasında yakın tarihe dek pek görülmemiştir.

Hristiyanlık dini incelendiğinde, Yahudilikte olduğu kadar ibadetler ve kurallarla ilgili yapılar pek görülmemektedir. Hristiyanlara göre bu din, kalpten hissedilen bir din olmakla birlikte, insanların doğru duygulara ve fikirlere sahip olması sonucu yaptığı eylemlerdir.

3.3. İslam İnanç ve Kültüründe Engellilik

Bu kısma kadar İslam öncesi toplumların engelli bireylere karşı tutumu ele alınmış, İslam'ın engellilere karşı tutumunu daha iyi anlamak ve bunlardan hareketle bir karşılaştırma yapabilmek için tarihsel olarak toplumlar ve diğer semavi dinlerin tutumu incelenmiştir. Bu bölümde ise İslam'ın ve Müslüman toplumların engelli algısı ele alınacaktır.

İslam dininin en önemli bilgi kaynağı Kur'an-ı Kerim ve Hz. Muhammed'in söz, fiil ve takrirlerini kapsayan hadislerdir. İslam inanç sisteminin engelli algısı ele alınırken dinin bu iki kaynağı referans alınacaktır. Daha sonra bu iki kaynaktan elde edilen bilgilerden yola çıkılarak İslam inanç sisteminin engelli algısı tespit edilmeye çalışılacaktır.

3.3.1. Kur'an'ın Engellilere Yaklaşımı

İnsanoğlu, tarih boyunca engellilik olgusunu anlamlandırmaya çalışmıştır. Bu tarihi süreçte engellilik için birçok açıklama yapılmıştır. Engellilik bazı dönemlerde, bireye Tanrının cezası günahların bir bedeli olarak görülmüştür. Bazı dönemlerde cadılık ile ilişkilendirilmiş veya kötü ruhların tesir etmesi olarak kabul edilmiştir. Kimi zaman bu bireyler, hor görülüp kötü işlerde kullanılmışlar ve bazen toplum tarafından ötekileştirilip ayrı topluluklar şeklinde yaşamaya zorlanmışlardır. Ancak İslam dininin bu tutumları reddettiği görülmektedir.

Kur'an'ın bazı ayetlerinde insan, yaratılmışların en şerefli (İsra 17/70), en değerlisi, en mükemmeli ve en üstünü olarak betimlenir (Tin, 95/4). Bu üstünlük, şeref ve değerini nedeni onun; akıl (Bakara, 2/ 44,76; En'am, 6/32), fikir (Bakara, 2/164, 242; Nur, 24/61), ve irade sahibi olmasına bağlıdır.

İnsanın doğruyu yanlıştan, iyiyi kötüden ayırabilecek yeteneğe sahip olması (Şems, 91/7-8), yeryüzünde halife seçilmesi (Bakara, 2/30) ilahi sorumluluğu

yüklenmesi (Ahzab, 33/72) ve ilahi emirlere muhatap kılınması bu şeref ve değerini ona verilmesinin diğer nedenleridir (Vehbi, 1996: VIII, 3028). Allah'ın insanı yeryüzünde halife yapması, insanın üstün değerini ortaya koyar diyebiliriz. İnsanın bahsedilen üstünlüğü onun fiziksel ve maddi yapısı ve görünümü ile değil, ruhsal ve manevi yapısı ile ilgilidir (Yazır, tsz: VII, 5937). Öyleyse Allah, insanları şeref ve üstünlük bağlamında bedensel ve zihinsel açıdan sağlıklı ya da engelli olarak bir ayrıma tabi tutmamıştır. İnsan, insan olma vasfından ötürü önemli ve değerlidir.

M. A. Draz (1983: 45-49), Kur'an'ın insanoğlunun değerine dair ortaya koyduğu betimlemeyi üç başlıkta özetlemektedir:

- Birincisi, yaratılış itibarıyla tanınan üstünlüktür. Bunun için bir bedel ya da karşılık söz konusu değildir. Üstün olarak yaratılmış olmak ilahi bir lütuftur. İnsan olan herkes, doğuştan bu üstünlüğe sahiptir.

- İkincisi, bütün nimetlerin insanın emrine verilmiş olmasıdır. Bu her insan için geçerlidir çünkü insana doğuştan tanınmış bir üstünlüktür.

- Üçüncüsü ise kendi çabasıyla elde ettiği, kazandığı üstünlüktür. Bu üstünlük insanın kişisel tercih ve çalışmalarına bağlıdır. İlahi emre verdiği karşılık ölçüsünde kazandığı üstünlük bu türdendir. Örneğin, takva sahibi kullardan olmak gibi.

Engellileri tanımlamak için kullanılan “özürlü” kavramı günümüzdeki anlamı bakımından Kur'an'da yer almamaktadır. Fakat “özür” anlamını karşılayan “uzr” kelimesi farklı varyantları ile 12 ayette yer almaktadır (Abdülbaki, 1982: 455). Ayetlerde geçen ‘uzr’ sözcüğünden türemiş kelimeler günümüzde kullanılan ‘engelli’ kavramını kapsamamaktadır. Buradan hareketle Kur'an'da işitme, görme, konuşma, zihinsel ve ortopedik engelliler ile hastalardan söz edilmektedir. Ayetlerde sözü geçen fiziksel engellilikler ve hastalıklar; dini ruhsat bildirme, onurlandırma, tedavi olma, Allah'ın hastalıklara şifa vermesi, Allah'a dua etme ve insanın nankörlüğü genel karakterini beyan etmek için kullanılmaktadır. Ancak bu sözcüklerin yer aldığı ayetlerdeki geçen anlamları çoğunlukla fiziksel/maddi değil, manevidir (Tezcan, 2012: 143). Bedensel anlamda engellilik ve hastalığı konu edinen ayetler ise oldukça azdır. Çünkü Kur'an bedensel engelliliği eksiklik veya kusur

olarak görmemektedir. Örneğin Hacc suresinin 46. ayetinde “(Sana karşı çıkanlar) hiç yeryüzünde dolaşmadılar mı? Zira dolaşsalar elbette düşünecek kalpleri ve işitecek kulakları olurdu. Ama gerçek şu ki, gözler kör olmaz; lakin göğüsler içindeki kalpler kör olur” geçen “körlük” fiziksel ve maddi olarak nesnelere görememek değil; manevi anlamda Allah’ın hakikatlerini görmemektir. Kur’an’ın bu bakış açısı engelliliğe farklı yorum getirmektedir.

Kur’an’da bedensel yetersizlik ve engelliliğe çok az yer verilmiştir. Kur’an’da yer verilen kısımlarda da engellilik soyut anlamda kullanılmıştır. İnsanın sahip olduğu en değerli şey, düşünebilme ve akıllı kullanma nimetidir. Bu nimetin ortadan kalkması en büyük kayıp ve en büyük engellilik durumudur. Böylesi önemli bir nimetin muhafaza edilmesi insan hayatında mutlak anlamda korunması gereken beş unsurdan biri olarak kabul edilmiştir. İnsanın akıl sağlığını etkileyen afetler, beden sağlığını etkileyen afetlerden çok daha ağır ve kalıcıdır. Bu nedenle insan, kendi bedeninde bulunan herhangi bir engellilikten dolayı bazı sorumluluklardan muaf tutulmuşken; ondan daha ağır bir engellilik durumu olan zihinsel engelden dolayı ise bütün dini sorumluluklardan muaf tutulmuştur (Carullah, 1996: 350). Kur’an zihinsel engeli olan insanları tüm dini sorumluluklardan muaf tutarak engelli bireylere ayrıcalık tanımıştır. Çünkü bu bireyler diğer bireyler gibi dini sorumlulukları yerine getirebilecek sağlığa sahip değillerdir. Kur’an Eski Ahit ve Yeni Ahit’te olduğu gibi engelli olmayı bir bela musibet veya bir günahın cezası şeklinde tanımlamamıştır. Aksine tüm bireyleri eşit görmüş ve dini vazifelerde bireylere adil bir şekilde sorumluluk yüklemiştir.

Abese suresinin (80/1-12) ilk on ayetinde geçen hadise ile Kur’an, özelde görme engellilerin genelde ise tüm engellilerin haklarına vurgu yapmaktadır. Abese suresinde geçen kıssada Allah, iman eden görme engelli bir bireyi, Allah ve peygamberine karşı gelen zengin ve seçkin insanlardan daha değerli bulunduğunu bizlere anlatmaktadır. Bu olay vesilesi ile İslam’ın servetten, şekilden, makam ve mevkiden ziyade insan onuruna ve kişiliğine değer verdiğini görmekteyiz. Ayrıca Kur’an, Eski Ahitte olduğu gibi engelli bireyleri imamlık, müezzinlik gibi kutsal görevlerden uzak tutan bir tutum içine girmemiştir. Bu konuda herhangi bir ayet bulunmamaktadır. Allah engelli bireyleri dini sorumlulukları yerine getirme

konusunda güçleri oranında sorumlu tutmuştur. Güçlerinin yetmediği şeylerden sorumlu tutmamıştır. (Bkz. Hac, 22/78, Bakara, 2/185, Bakara, 2/286, Nisa 4/28).

Kur'an işitme engelliği 'esamm' kelimesi ile ifade eder (İsfehanî, 2012: 1052). Kur'an'da yer alan Meryem suresinin 11. ayetinde *"Bunun üzerine Zekeriya mabetten kavminin karşısına çıkarak onlara, özel bir işaret diliyle, 'Sabah akşam Allah'ı tenzih edin' dedi."* geçen özel bir işaret diliyle ibaresi beden dili olarak düşünülebilir. Buradan anlaşılacağı üzere Zekeriya Peygamberin işaret dilini kullanarak hutbe vermesi dini vecibeleri tebliğde işaret dilinin kullanılmasının bir örneğini oluşturmaktadır. Hz. Zekeriya'nın bir süre konuşmaması ve insanlarla iletişim kurmak için işaret dilini kullanması Kur'an'da konuşma engelli bireylerin işaret dili ile anlaşabileceklerine bir delil olarak kabul edilebilir. Bu konuyu detaylı ele almak gerekirse Ali İmran suresi 41. ayetine şöyle buyurulmaktadır:

"Zekeriya; Rabbim! (Oğlum olacağına dair) bana bir alamet göster, dedi. Allah buyurdu ki: Senin İçin alamet, insanlara, üç gün işaretten başka söz söylememendir. Ayrıca Rabbini çok an, sabah akşam onu tesbih et."

İnsanlar arası iletişimde beş temel varsayımdan söz edilmektedir. Bunlardan biri de aktarımın sözlü ve sözsüz iki biçimde olduğu varsayımdır. Hatta sözsüz iletişimin duyguları aktarma konusunda daha etkili olduğu ileri sürülmektedir (Cüceloğlu, 2002: 2, 25). Bundan ötürü işitme engelli bireylere duygularımızı aktarma noktasında onlara ulaşmada fazladan bir çabaya gerek kalmaz ve beden dilimiz yeterli olacaktır.

Günümüzde beynin temel dillerinden biri olarak işaret dilinin olduğu kabul edilmektedir (Sacks, 2001: 47). O halde işitme engele sahip olmayan bireyler de işaret dilini öğrenebilmektedir. İşitme engelli bireylerin, kendi durumunu kabul etme ve engellerinden ötürü kaynaklanabilecek sorunlarını aşmada, dinin olumlu katkılarını sağlamak için bu bireylere irşad ve dini tebliğ hizmeti sunulurken onların kullandığı işaret dilini kullanmak sağlıklı bir iletişim için şarttır. Çünkü mesajın muhatabına ulaşması ve etkili olabilmesi kadar en az mesajın içeriği kadar önemlidir.

Konumuzun kapsamında olan bir diğer engellilik işitme engelidir. Kur'an, engelli olma durumundan biri olan işitme engeline de değinmiştir.

Kur'an'da dil ve konuşma engelini ifade etmek için konuşabilen ama cehaletten dolayı düzgün bir biçimde konuşamayan, verdiği cevapların sebebini açıklayamayan ve kalbini Allah'a yöneltemeyen kimseleri nitelemek için de kullanılan "ebkem" kelimesi seçilmiştir. Kur'an, indirildiği dönemde konuşma yetisini yitirenler için kullanılan (ahras) ahraz kelimesini değil, daha çok doğuştan konuşma yetisini kullanamayan insanları nitelemek için kullanılan 'ebkem' kelimesini kullanmıştır (Ferahidi, tsz: V, 387).

İnsana verilen en önemli nimetlerden biri konuşabilme yetisidir. Beled Suresinin 9. ayetinde 'Biz onun için iki göz, bir dil ve iki dudak var etmedik mi?' anlamındaki ayette açıkça görülmektedir. Görme yetisi kadar konuşabilme yetisinin önemini de vurgulanmaktadır.

Konuşma engeli, hiç konuşamama anlamını kapsadığı gibi, konuşmanın akışında ifadelerin ses vurgusunun bozuk olması anlamını da kapsamaktadır. Bu konuda Kur'an'da çarpıcı bir örnek vardır. Bu örnek Hz. Musa'nın durumudur. Bu konu Kur'an'ın iki ayetinde ele alınmaktadır.

Birincisi; Taha Suresinin 27. ve 28. ayetidir: "Dilimden (şu) düğümü çöz ki sözümü anlasınlar."

İkincisi ise Kasas Suresinin 34. ayetidir: "Kardeşim Harun'un dili benimkinden daha düzgündür. Onu da beni doğrulayan bir yardımcı olarak benimle birlikte gönder. Zira bana yalancılık ithamında bulunmalarından endişe ediyorum."

Bazı müfessirler Hz. Musa'nın dilindeki düğümün yorumu hakkında farklı görüşler ileri sürmüşlerdir. Bir kısım müfessirler düğümü onun beliş ve veciz konuşamaması şeklinde açıklarken diğer kısım müfessirler onun, sonradan müptela olduğu bir kekemelik olarak açıklamışlardır (Taberi, 1985: XVI, 159; Beyzavi, 1999: IV, 47; Vahidi, 1994: III,216).

Zuhruf suresi 52. ayette bu konunun devamı şöyle aktarılır:

"Firavun kavmine şöyle seslenmiştir; 'Yoksa ben, kendisi zayıf ve neredeyse söz anlatamayacak durumda bulunan şu adamdan daha hayırlı değil miyim?'

Ayetlerden ve açıklamalardan yola çıkarak, Hz. Musa'nın, durumu konusunda farklı düşünceler olsa da, bir konuşma probleminin olduğu, Firavunun da bu durumu istismar etmek istediği anlaşılmaktadır. Bu konuda değineceğimiz bir diğer hususta diğer semavi dinler engelli bireyleri damgalayıp toplumdan dışlarken hatta engelli bireyleri kutsal görevlerden men ederken İslam engelli bireyleri diğer bireyler ile aynı olarak kabul etmiştir. Hatta peygamber olan Hz. Musa'nın konuşma probleminin olmasına rağmen görevini yerine getirmektedir ve Kur'an bu kıssayı bizlere aktarmaktadır.

3.3.2. Hz. Muhammed (s.a.v)' in Engellilere Yaklaşımı

Kolaylaştırma prensibi (teysir), İslamiyet'in ana ilkelerinden biridir ve birçok farklı hadiste bu konu önemle belirtilmiştir (Buhârî, "Îmân", 29; Müslim, "Talâk", 4). Bu konuyla ilgili dikkat edilmesi gereken diğer bir ölçü yine Hz. Muhammed (s.a.v)'in hayatında yer almaktadır. Hz. Aişe tarafından verilen bilgiye göre Hz. Muhammed (s.a.v), Allah tarafından belirli bir hükmün olmadığı iki seçenekle karşılaştığı zaman bu seçeneklerden en basit olanı tercih ederdi. Fakat Allah'ın koymuş olduğu kuralların herkes tarafından yerine getirilmesi için de diğer insanlara göre oldukça titiz davranırdı (Buhârî, "Menâkıb", 27; Müslim, "Fezâil", 20).

Hz. Muhammed (s.a.v), dinde yer alan bazı kolaylaştırma ilkelerine önem vermiş ve bu önemi de davranışlarıyla göstermiştir. *"Eğer ümmetime karşı bir zorluk çektirecek olsaydım, onlara her namaz esnasında misvak kullanmalarını emrederdim."* hadisi bu davranışında önemli bir örnek olmuştur (Karagöz, 2001). Söz konusu hadisi destekleyen bu prensipteki bir diğer örnek Bakara Suresi'ndeki 185. Ayette görmekteyiz.

"Artık sizden kim bu ramazan ayına yetişirse onu oruçlu geçirsin. Kim de hasta veya yolcu olursa, başka günlerden sayısınca tutsun. Allah sizin için kolaylık istiyor güçlük çekmenizi istemiyor" (Bakara, 2/185).

Özetlemek gerekirse engelli, özürlü ve hasta insanlar ibadetlerini yaparlarken İslam'ın bu prensiplerinden faydalanmaktadır. Namazı ayakta kılamayanlar duvar gibi bir yere yaslanarak, bunu yapamayanlar oturarak, bunu yapamayanlar da ima ile

namazlarını kılarlar (Buhârî, Taksir, 19; Tirmizî, Mevâkît, 157; EbûDâvud, Salât, 175).

Hasta bireyler hastalıklarını tamamen atlatacaya kadar oruç tutmamakta, hastalıkları geçince ise kaza orucu tutmaktadırlar. Tedavisi olmayan bir hastalık yaşıyorsa da imkânına göre durumu olmayan insanlara fidye vermektedir. Abdest azalarının birinde yara ya da sargı olan kimseler de eğer doktor tarafından bu bölgelere su değmesin diye bir uyarı almışsa mesh edebilir. Görme engeli olan birey eğer kendisini Cuma namazına götüreceğini bulamazsa namazını evinde kılabılır. Bedensel engeli olan birey hac görevinde bir yükümlülüğü bulunmamaktadır. Çünkü hac sadece gücü yetenlere, imkânı olanlar için yapılması gerekmektedir. Bedensel engeli bulunan bireylerin ekonomik anlamda gücü yerindeyse kendilerinin yerine başkalarını vekil olarak gönderebilirler (Tezcan, 2006: 96).

Hz. Ömer, Hz. Peygamber (s.a.v)'den duyduğunu şöyle aktarmıştır; “*Üç kişiden sorumluluk kaldırılmıştır. Uyanıncaya kadar uyuyandan, buluşa erinceye kadar çocuktan, akıllanıncaya kadar deliden* (İbn Hanbel, Müsned, 2:372:373).

Hz. Muhammed (s.a.v)'in hadislerinde en çok görme engelliler yer almaktadır ve Hz. Muhammed (s.a.v) bu bireylere cenneti müjdelemiştir. Hz. Muhammed (s.a.v)'in görme engelli bireylere davranışının en güzel örneği Abdullah b.Ümmi Mektum'dur. Abdullah b.Ümmi Mektum, Hz. Muhammed (s.a.v.) tarafından Mescid-i Nebavi'de müezzin olarak görevlendirmiş ve kendi yerine de devlet başkanı olarak atamıştır. Veda Haccı ve Uhud Savaşı'na giderken Abdullah b.Ümmi Mektum'u Medine'de on üç kez vekil olarak bırakmıştır. Görme engelli bireylerin imamlık yapmalarına, savaşa katılmamalarına, farz olan namazlara katılmamalarına, korunmak için köpek beslemelerine izin vermiş ve farklı bazı kuralları belirlemiştir. Ayrıca görme engellilerin ticaret yapmalarını da kolaylaştırmıştır (Karabulut, 2014: 5).

Seleme oğullarından olan Amr bin Cemuh, Bedir Savaşı'na gitmek istemiş fakat bir bacağı sakat olduğu için ona izin verilmemiştir. Amr bin Cemuh çok ısrar edince Uhud Savaşı'na katılmış ve orada oğullarıyla beraber şehit olmuştur (İbn Hanbel, Müsned, 5, 299).

Zihinsel engelliler ile ilgili bazı durumlardan örnekler ise şöyledir;

Hz. Muhammed (s.a.v), karakterine göre saf bir sahabe olan ve alışveriş yapılırken basit bir şekilde kandırılabilen Munkız b. Amr'a ilk olarak alışveriş yapmamasını söylemiştir. Fakat Munkız b. Amr alışveriş yapmadan duramayacağını belirtince de en azından alışveriş sırasında '*kandırmaca yok*' diyerek diğer insanları uyarmasını önermiştir (Ebu Davut, "*Buyu*", 66).

Bir diğer örnek de Nuayman'dır. Nuayman diğer insanlara göre biraz saftır. Bir bedevi olarak, Hz. Muhammed (s.a.v)'i ziyaret etmek amacıyla mescidin avlusuna devesini bağlamış ve içeriye girmiştir. Oradaki sahabilerden biri "*Nuayma sen şu deveyi kesersen de onu yesek. Çünkü gerçekten et yemeği çok özledik, nasılsa Hz. Muhammed (s.a.v) onun bedelini öder*" demiştir. Nuayma da itiraz etmeden atı kesmiştir. Devenin sahibi de Hz. Muhammed (s.a.v)'in huzuruna çıkınca devesinin derisinin yüzüldüğünü görmüştür. Hz. Muhammed (s.a.v) bu olaydan sonra Nuayman'ın peşine düşmüştür. Nuayma'yı bir hendeğe, üzeri hurma dalları ve yapraklarıyla örtülü olarak gizlenen bir şekilde bulmuştur. Yüzü toz ve toprak olan Nuayma'yı hendekten çıkardıktan sonra Nuayma'ya "*Bunu neden yaptın?*" diye sormuştur. Nuayman ise boynunu bükmüş ve "*Benim yerimi sana gösterenler var ya ey Allah'ın Resulü! İşte onlar bana bu işi yaptırıldılar*" demiştir. Hz. Muhammed (s.a.v) olayın gerçeğini öğrenince de devenin sahibini çağırıp, devenin bedelini ödemiş ve olayı kapatmıştır (Seyyar, 2003: 41).

Hz. Muhammed (s.a.v): "*Rabbin kullarına en değerli ikramlarından biri olan sağlık nimeti için, hatta insanın vücudunda bulunan her bir eklem için sadaka vermesi gerektiğini*" söylemiş ve ashap endişelenmiş ve şaşırmıştır. Ashap da "*Ey Allah'ın Resulü, bizim her gün sadaka verecek kadar mal varlığımız yok ki*" dedikten sonra, Hz. Muhammed tarafından sadakanın yalnızca mal ile yapılan yardım olmadığını, insanların varlıklı olmasalar bile sadaka verilebileceklerini, görme engelli bireylere yardımcı olmanın, işitme ya da konuşma engelli bireye de anlayacağı şekilde yardımcı olmayı, yürüme engeli olan birey için de koluna girip yardımcı olmayı ve konuşma engeli olan birey içinde bir insanın durumu açıklamasını da sadaka olduğunu buyurmuştur (İbn Hanbel, 5:168-169).

Engelli birey, İslam Medeniyetinin perspektifine göre bir mekanizmadaki aksayan parça değil, tamamlayıcı bir parçadır (Buhari, Rahmetu'n-Nâs ve'l-Behâim, 27; Müslim, Terahumu'l-Mu'minîn, 17). Bu yüzden de Müslüman birey, vücudunun herhangi bir yerinde eğer bir engel varsa ve o sıkıntıyı hallettikten sonra normal günlük hayatına dönebiliyorsa aynı şekilde toplumsal hayatın normal akışındaki problem yüzünden sorun yaşayan bireyleri de o hayata alıştırdığı zaman normal bir toplumsal hayata kavuşacaktır (Sancaklı, 2006: 2-3).

Müslümanların engelli bireylere bakış açısı diğer bütün faaliyetlerdeki gibi Kur'an-ı Kerim ilkeleri ve Hz. Muhammed (s.a.v)'in uygulamaları gibidir. Her toplumda ve dönemde yaşayan engelli bireyler, Hz. Muhammed (s.a.v)'in öncülüğündeki toplulukta da yer almaktaydı. Doğum esnasında ya da doğduktan sonra, hastalık ve savaş gibi farklı nedenler sonucu bedensel engelli olan sahabeler de kaynaklarda yer almaktadır (Sancaklı, 2006: 2). Bunlardan “Abbas b. Abdulmuttalib, Harise b. Numan, Sa'd b. Ebi Vakkas, Itban b. Malik, Abdullah b. Ümmi Mektum, Abdillan b. Amr” vb. bireylerin görme engelli olduğu bilinmektedir (Açikel, 2010: 27).

Hız. Muhammed (s.a.v)'in engelli bireyleri toplumda hiçbir şekilde ayrı tutmadan, becerilerini, uygunluklarını ve ehliyetlerini dikkate alarak kamu görevlerinde çalışmalarını ve sosyalleşebilmelerini sağlamak amacıyla bir dizi önlemler almıştır. Hız. Muhammed (s.a.v), görme engelli olan Abdullah b. Ümmi Mektum'u, daha önce de belirttiğimiz üzere, on üç kez Medine'de kendi yerine vekil olarak bırakmış, fetihten sonra da yürüme engelli olan Muaz b. Cebel'i Mekke amiri ve öğretmen olarak atamıştır. Hız. Muhammed (s.a.v)'in yapmış olduğu bu uygulamalar, engellilerin toplumla bütünleşebilmesi açısından yol gösterici özellikteki tutumlardır (Acar, 2013: 160).

Bir rivayete göre “engellilerin kamu görevlerinde istihdam edilebilmesi için gerekli ortamın hazırlanmasının, devlet idarecilerinin görevlerinden biri olduğu” yer almaktadır. Bunun sebebi, Itban'ın engeli sebebiyle her zaman Mescid-i Nebevi'ye gidememesine rağmen Itban'a “gelmene gerek yok, evinde kııarsın” denmemiştir. Bulduğu yerde namaz kıılmasına ve cemaate namaz kıldırmasına izin verilmiştir. Hız. Muhammed (s.a.v), değerlendirme yaparken, problem ve çözüm arasında dinin

temel anlamlarına göre bir sorun oluşmayacağını anlamış ve İtban'ın isteğini onaylamıştır. Fakat benzer bir mazeretle kendisinden talepte bulunan diğer engelli bireylere onay vermemiştir (Acar, 2013: 160).

Başka bir rivayette görme engelli bir sahabe Hz. Muhammed (s.a.v)'e gelir ve “*Ey Allah'ın Resulü! Elimden tutup beni mescide getirecek bir kimsem yok!*” diyerek namazını evde kılabilmek amacıyla izin istemiştir. Hz. Muhammed (s.a.v) ilk olarak sahabeye izin verir fakat sahabe giderken tekrardan çağırmış ve sahabeye “*Ezani işitiyor musun?*” diye sorar. Sahabe “*Evet*” deyince Hz. Muhammed (s.a.v) “*Öyleyse davete icabet et!*” demiş ve sahabenin namazını evde kılmasına izin vermemiştir (Müslim, Mesacid 255).

Hz. Muhammed (s.a.v)'in Habban b. Munkız olayında engelli bireyleri yalnızca sosyal hayata değil, ticari hayata da uyum sağlayabilmeleri için gerekli önlemleri aldığı ve kurallar belirlediği görülmektedir.

Sonuç olarak İslam dininde ve Müslüman toplumlarda engelli bireyler, sahip olduğu engeli sebebiyle toplum tarafından dışlanmamış, ötelenmemiş ve hor görülmemiştir. Batı toplumlarında ise engelli bireylere karşı tutumlar insancıl bir şekilde olmuş fakat toplumlar değiştikçe bu durum olumsuz ve gayri insanı bir yaklaşıma dönüşmüştür. Bu durum bazı kaynaklarda zihinsel engelli bireylerin aç bırakılıp ölüme bırakıldıkları ve zihinsel engelli bireylerin şeytan tarafından ele geçirildiği inancıyla yakıldıkları ifade edilmiştir (Has, 1991: 82).

3. 4. Stigma Teorisi Bağlamında İslamiyet'te Engellilik Anlayışı

Günümüzde engelli bireylerin durumunun görmezden gelinmesinin nedeni sosyal algı ve toplumun kalıplaşmış fikirleri ya da gelenek ve göreneklerden ziyade, dini açıklama ve hükümlerden kaynaklanmaktadır. Aslında bakılırsa diğer İbrahimi dinlerdeki gibi İslam dininde de insanlar yalnızca insan olduğu için değerli görülmektedir. İslam dinine göre, insan dünyaya gelmesiyle beraber değerli bir varlık olmaktadır. Evrensel bir değer olan insanlık gururu sosyolojik, psikolojik ve teolojik boyutlara ait bir kavram olduğu için, insanlık gururunun görmezden gelinmesi hayati bir döngüdür. Bu döngü geri dönülemeyecek sonuçlara da neden olmaktadır.

Son zamanlarda, Covid-19 ve AIDS’li bireyler farklı sosyolojik ve psikolojik nedenler ile damgalanmıştır. Örneğin, son zamanlarda yaşanan pandemide Covid-19’lu vakalara karşı toplumun ötekileştirici tutumu ve Covid-19’lu bireylerin toplumun diğer fertlerinin sağlığını tehdit edici tutumları verilebilir. Oysaki İslam dininde birçok farklı hadis ve ayette, şartlar ne olursa olsun insan sağlığının korunması ve devam ettirilmesinin önemi belirtilmektedir.

İslam dininde insanlığın dört temel bileşeni vardır. Bunlardan ilk ve belki de en önemlisi ‘yaşama hakkı’dır. Bireylerin sosyal ve kişisel haklarına saygı duyulması, bireysel güvenliğin sağlanması, insanların inanç özgürlüğü sisteminin desteklenmesi vb. gibi farklı insanlık gururuyla ilgili bilgiler vardır. Bunlar İslam dininde hadis ve ayetlerle desteklenmektedir. Ayrıca bu ayetlerde insanların kendilerini öldürme, intihar etmek ya da kendilerini sakat bırakması gibi yapacağı eylemler de yasaklanmıştır.

Bunlardan ikincisi ‘özgürlük hakkı’dır. Bu hak insanların karar verirken kontrol altında olmaları, kendi yaptığı eylemlerden sorumlu olmaları ve diğer insanların güvenliklerini ve özgürlükleri engellemeyip bu insanları tehlikeye sokacak bir şey yapmamalarıdır.

Üçüncü hak ‘dindarlık hakkı’dır. Bu hak insanların gururun doğal bir hakkı olarak kabul edilmektedir. Buradaki amaç, kimsenin birisini din seçmeye ya da din değiştirmeye zorlama hakkına sahip olunmadığı ve aynı zamanda kimsenin dindarlık haklarına göre yargılanmayacağıyla ilgilidir.

Sonuncu ve dördüncü hak ‘adalette sosyal eşitlik hakkı’dır. İslam dinine göre insanların gururu ve onuru, sosyal hayatlarında seçimlerinin özgürlüğüyle ilgilidir. Bu sebepten dolayı İslam dini, insanların güvenlik, barış ve rahatlık içinde yaşamlarını devam ettirebilmeleri adına insanlık onuruna ve gururuna temelde koruyucu ve sorumlu bazı düzenlemelerin getirilmesini sağlamaktadır.

İslam dinindeki bu haklar, bireylerin hem onuruna hem gururuna saygı duyulduğu ve insanların bir koşula bağlı olmadan değerli olduğunun kabul edildiği bir inanç sistemidir. Bu bileşenler sonucunda sağlık durumu özel tedavilerin olduğu

bireyler için sağlık hizmetlerinde iyi bakımın teşvik edildiği teknik ve yaklaşımların geliştirilmesinde oldukça önemlidir.

İnsanlıkla ilgili bu bileşenler dũnyadaki yasal değerler açısından değerlendirildiğinde ortak anlamları barındıran sosyal ve kũltũrel hũkũmlerden etkilenebilir. Bu sebepten dolayı, sağlık hizmeti sunucularının insanlığa yakışır bir Şekilde bakım sağlayabilmesi açısından her birey dini gũvenliđini gũz nũnde bulundurmalıdır.

Bireysel engellilik konusu hem dini hem toplumsal hem de hukuki anlamda değerlendirilmesi gereken bir kavramdır. Engelli bireylerin ve engelli ailelerin yaşamış oldukları sorunlara karşı sabırlı olmaları, psikolojilerinin gũçlũ olması ve Őũkretmeleri çok önemlidir.

3.5. Mũslũman Toplumlarda Engellilik: Tutum ve Yaklaşımlar

Her toplumda, ruhsal ve fiziksel olarak farklı özellik ve yapıda insanlar bulunmaktadır. Bu insan gruplarından biri de engelli bireylerdir. Medeniyetlerin engellilere karşı bakış açısı tarih boyunca farklılık göstermektedir. Bu farklılık engelli eğitiminden, engellilerin tedavi edilmesine kadar geniş bir yelpazeye sahiptir. Örneğin, Ortaçağ'da tıp anlayışında Doğu ve Batı dũnyasında farklı gelişmeler meydana gelmiştir. İşlam dũnyası engellilere bakışta olumlu bir anlayışı temsil ederken, Batı'da skolastik bir dũřũnceye dayalı yapı gelişmiştir (Erdemir, 2014; 97).

Mũslũman toplumlarda, engellilik olgusu dini bir mesaj olarak algılanmıştır. Doğuştan veya sonradan meydana gelen bir sebeple engelli konumuna dũřen bir insan, bunun Allah'tan geldiğine inanır. Bu durumun kendisi için bir sınav olduğu ve eğer iyi bir Mũslũman olarak hayatını sũrdũrũrse ahirette bunun mũkãfatını alacağına inanır. İşlam inancına göre birey, başına gelen olaylarda sabır ve metanet göstermelidir. ũnkũ dũnya insanların sınıandığı bir yerdir. Bu sınav sadece engelli bireyler için değildir. Toplumun da engelli bireylere karşı davranışları, bu sınava dãhil olduğu söylenebilir.

Engellilik ile tıp bilimi arasında yakın bir ilişkinin varlığından söz edilebilir. Tıp bilimi, İşlam Tarihi boyunca hũkũmdar ve hũkũmdarın çevresinde yer alan nũfuz

sahibi insanların himayesinde gelişme fırsatı bulmuştur. Bimaristan adıyla kurulan ve ilk kurulduğu zamanlar sadece zihinsel ve bedensel engelli bireylerin tedavisini yapan hastaneler, maddi durumu iyi olmayan fakir ve muhtaç kimselere karşılıksız sağlık hizmeti sağlamıştır (İhsanoğlu, 1999; 1). Bu hizmetler vakıflar yardımı ile gerçekleşmiştir. Vakıf, yardım temelini esas alan sosyal dayanışmanın en eski kurumları arasında sayılabilir. Bu kurumlar Müslümanların, engelli ve ihtiyaç sahibi bireylere karşı iyimser ve yardımsever tutumun resmi bir göstergesi olarak görülmelidir.

Yukarıdaki bölümlerde de ele aldığımız gibi, İslam tarihi açısından bakıldığında, engellilere hem dini hem sosyal hayat anlamında birçok kolaylıklar sağlanmıştır. İslam peygamberi Hz. Muhammed (s.a.v), bizzat engellilerin toplumsal hayata katılmalarını istemiş, onları çeşitli idari görevlerde görevlendirmiştir. Bu tutum ondan sonraki dönemde de sürmüştür.

3.5.1. Halifeler Döneminde Engelliler

Günümüzde sosyal hizmetler olarak isimlendirdiğimiz ve ihtiyaç sahiplerine maddi manevi destek anlamı taşıyan yardımlar, İslam'ın erken dönemlerinde görülmektedir. Örneğin, Hz. Ömer döneminde birçok ihtiyaç sahibi grupla birlikte engellilere de sahip çıkmış ve onlara beytülmalden maaş bağlanmış ve bu konuda Müslüman-gayrimüslim ayrımı da yapılmamıştır (Çelik, 2018: 368). Engelli sahabeler arasında yer alan Muaykib b. Ebi Fatıma devlet kademelerinde görev almış ve desteklenmiştir. Okuma-yazması olduğu için Hz. Peygamber'e resmi yazışmalarda, özellikle de diplomatik ilişkilerde kâtiplik ve mühürdarlık yapan bu sahabî, bu görevi ilk üç halife döneminde de sürdürmüştür. Ayrıca hazineden sorumlu memur olarak da görev yapmıştır. Hz. Ömer onunla bizzat ilgilenmiştir (Çelik, 2018: 370).

Hz. Muhammed (s.a.v) dönemi ile başlayıp sonraki dönemde devam eden engellilere karşı politikalar Hz. Ömer döneminde kurumsallaştığı söylenebilir.

3.5.2. Emeviler ve Abbasiler Döneminde Engelliler

Emevi devletinde engelli bireylere karşı ayrıcalıklar devam etmiş, özellikle Halife Velid b. Abdümelik ile hız kazandığı bilinmektedir. Halife Velid b. Abdümelik engelli gruplara karşı bir takım reformlarda bulunmuştur. Bu konuyu tarihçi Philip Hitti (1980: 349) şu şekilde aktarmaktadır:

“Suriye’de çok sayıda mektep ve ibadethane açtı, cüzzam hastaları, körler ve topallar için tesisler kurdu, müzmin hastalığa yakalanmışlar için hastaneler kurdu, fakir ve düşkünlere mahsus ilk müesseseleri açtı.”

Abbasi dönemine gelindiğinde bu dönemde karşımıza ilk olarak akıl hastaneleri çıkmaktadır. Abbasiler de kendinden önceki Müslüman toplumlar gibi engeli bireylere karşı hassas davranmış ve onların tedavisine son derece önem vermiştir. Abbasiler, dünyada ilk defa akıl hastalarının tedavisiyle uğraşılan hastane görünümlü tekkeler açmıştır (Terzioğlu,1992: 165). Ayrıca Abbasiler döneminde hukuki esasları belirlenen vakıflar İslam dünyasında hızlı bir şekilde yayılmıştır (Köprülü, 2013: 203).

Abbasi halifesi Harun Reşit Bağdat’ta bir hastane açmıştır. Bu hastanede hastalığın çeşitlerine göre farklı odalarda tedaviler yapılmıştır. Bu hastane sadece beden rahatsızlıkları olan hastaların değil aynı zamanda psikolojik hastaların da bakımını üstlenmiştir (Kazıcı, 2014: 196-197). Bu hastanenin ünü kısa sürede yayılmış, bunu gören hayırsever Müslümanlar hastane kurmaya başlamışlardır. Abbasiler döneminde gelişen hastaneler daha sonraki Müslüman toplumların hemen hemen hepsinde devam etmiştir.

3.5.3. Osmanlı Döneminde Engelliler

Osmanlı Devleti de engelli bireylere karşı korumacı ve destekleyici bir politika izlemiştir. Hastaların, fiziksel ve zihinsel engellilerin tedavisi için tesis edilen Bimarhane ve Darüşşifalar bu dönemde önemli rol oynamıştır. Aynı şekilde vakıflar da bu dönemde aktif olmuştur. Sağlık kurumlarının kurulması ve insanlara hizmet sunması vakıflar yardımıyla gerçekleştirilmiştir (Akgündüz, 1996: 42). Sağlık hizmeti sunan Bimarhaneler, vakıflara bağlı olarak hizmet vermişlerdir. Burada

psikolojik sorunu olan zihinsel engelli bireylere müzikle tedavi yöntemi uygulanmıştır.

Osmanlı hastanelerinde genel tabipler, göz doktorları ve cerrahlar hastaların bedensel rahatsızlıklarıyla ilgilenirken, müzisyenler ve diğer çalışanlar hastanın akıl ve ruh sağlığına hitap ediyorlardı. Doktorlar, aşçılar ve diğer çalışanlardan hastalara nazik ve kibar bir şekilde muamele etmeleri bekleniyordu. Bu bütünlükçü tedavi sürecinde, hamamlar hastanelerde önemli bir tıbbi rol üstleniyorlardı. Hamamdaki tedavi ile vücudun humoral (sıvı) dengesinin sağlanarak hastanın fiziksel ve zihinsel sağlığına tekrar kavuşması bekleniyordu (Shefer-Mossensohn, 2014: 270).

Genel olarak zihinsel engellilerin tedavisinde kullanılan müzikle tedavi yöntemi günümüzde fiziksel engellileri de içine alacak şekilde genişleme imkânı bulmuştur. Birey, fiziksel engellerinden dolayı psikolojik anlamda da yıpranıp asi, sert ve kötümser olabilir. Bundan dolayı müzikle tedavi yöntemi fiziksel hastalıkların tedavisinde de olumlu katkı sağlayabilir.

3.5.4. Günümüz Türkiye'sinde Engelliler

Türk kültürü; Doğu Akdeniz, Sibirya, Anadolu, Orta Asya, Balkanlar ve İslam Kültürleriyle etkileşim içerisinde varlığını devam ettirmekte olan elektif ve zengin bir kültür olarak tanımlanabilir. Günümüz Türkiye'sinde Osmanlı ve Selçuklu döneminde oluşmuş davranış ve gelenek kalıpları da devam etmektedir. Bu sebeple bir toplumun kültürel değerlerinde engellilerle ilgili bakış açısının nasıl olduğunun net bir şekilde anlaşılabilmesi için o toplumun beslendiği ve taşıyıcısı olduğu kültürel kaynakların da incelenmesi doğru olacaktır. Günümüz Türkiye'sinde engellilik kavramı toplumsal değişim ve gelişime bağlı şekilde engellilik olgusuyla ilgili daha pozitif yaklaşımların seyredildiği belirtilebilir. Günümüzde edebi eserler, sinema ve ders kitapları göz önünde bulundurulduğunda “yük olan, aciz olan ve yardıma muhtaç olan kişi” gibi olumsuz tanımlamalar yerine “başarılı olan, güçlü olan, yetenekli olan” gibi olumlu tanımlamalar engelli bireyler için yapılmaktadır (Ünlü ve diğ., 2022: 97).

Türkiye'de engellilerle ilgili politikaların oluşması engellilerle ilgili modeller ve uluslararası yasal düzenlemelerle paralel bir şekilde sürdürülmektedir.

Günümüzde Türkiye’de son dönemlerde engellilerin toplumsal hayata olan katılımının amaçlandığı ve ayrımcılığın engellenmesiyle ilgili politikalar geliştirilmiş olsa bile yılların da getirmiş olduğu göz ardı edilmişlik ve engellilik kavramının yalnızca ailelerin kendi problemiymiş gibi değerlendirilmesinin tamamen ortadan kaldırılması hemen olmayacaktır. Bu kapsamda engelli bireylerin toplumsal hayata diğer bireylerle katılım sağlayabilmeleri için ilk olarak eğitim ve becerilerine göre gereksinim duydukları mesleki eğitimle ilgili hizmetlerden yararlanması öncelikli ve önemli bir gereksinimdir. Son yıllarda Türkiye’de engellilerin çalışma hayatına katılımı ciddi bir şekilde artış göstermiştir fakat bu katılımın hala yetersiz olduğu görülmektedir. Yaklaşık olarak her 5 engelli bireyden 1’i çalışma hayatına katıldığı görülmektedir. Ayrıca bu bireyler çalışma şartları açısından bazı problemlerle karşılaşmaktadır (Ünal 2021: 235).

Türkiye’de yasal düzenlemelerin ardından engelli bireylere ve ailelerine bazı haklar verilmiştir. Bu haklardan bazıları şöyledir (Çitil ve Üçüncü, 2018: 260);

Özel ve resmi okullara giden engelli öğrencilerin okula ulaşimleri ücretsizdir.

Engelli öğrenciler için açılan okullarda ders araç ve gereçlerinin çoğu ücretsizdir. Örneğin devlet tarafından ders kitapları ücretsiz olarak dağıtılmaktadır.

Engelli öğrencilere Yükseköğretim sınavlarında ve diğer kademelerdeki sınavlarda bazı kolaylıklar sağlanmaktadır.

Yüksek Öğrenim Kredi ve Yurtlar Kurumu Genel Müdürlüğü tarafından engelli öğrencilere katkı kredisi, öğrenim kredisi ve yurt tahsisi sağlanmakta ve alınan kredilerin geri ödenmesinde indirim yapılmaktadır.

Engelli Sağlık Kurulu Raporu’ndaki özür oranı %40 ve üzeriyse engelli bireyler ve aileleri birçok farklı yasal haktan faydalanabilmektedir. Ayrıca bu rapor devlet hastanelerinden alınırken ücret ödenmemektedir.

Engelli Sağlık Kurulu Raporu’ndaki %40 ve üzerinde engeli olan bireyler, dış tedavileri için engellilik durumunu ispatlamak şartıyla, bütün sağlık kurum ve

kuruluşlarına ya da serbest dış hekimliklerine direkt olarak başvuru yapabilirler. Örneğin bazı illerdeki engellilerle ilgili hizmet veren dış klinikleri vardır.

Tıbbi cihaz, araç ve gereçler Sosyal Güvenlik Kurumları tarafından karşılanmaktadır. Eğer karşılanamıyorsa aileler, il ve ilçelerde yer alan Sosyal Yardımlaşma ve Dayanışma Vakıflarına başvuruda bulunabilir. Sosyal güvencesi yoksa da engelliler genel sağlık sigortasından faydalandırılmaktadır.

Ekonomik anlamda yoksulluk içindeki kişiler, bakıma muhtaç engellilere evlerinde ya da kurumda bakım hizmeti verilmektedir. Böylece %50'nin üzerinde engel derecesi olan bireylerin, raporlarında ağır engelli ibaresinin olması, her ne olursa olsun bütün gelirlerin toplamı esas alınacak şekilde, kendilerine ait ya da bakmakla yükümlü olduğu birey sayısına göre kendilerine düşen ortalama aylık geliri bir aylık net asgari ücret tutarının %66'sından daha az anne ve babalar evde bakım ücreti talep edebilmektedir.

Yetkili hastanelerden alınan Sağlık Kurulu Raporlarına göre “engelli (engel oranı %40-69) ve “başkasının yardımı olmadan hayatını sürdürecekt derecede engelli (engel oranı %70 ve üzeri) olan ve diğer şartların olduğu engelliler engelli aylığı talep edebilmektedir. Ayrıca %40 ve üzerinde engeli olan bireyler ve diğer şartların olduğu bireylere muhtaç aylığı da verilmektedir.

İşçi olarak engelli bireyler Türkiye İş Kurumu tarafından yapılan 50 ve üzeri işçi çalışan kamu sektörü işyerleri %4, özel sektör iş yerleri %3 oranında engelli işçi çalıştırmakla görevlidir. Engelli kişiler eğitim durumlarına göre kendileri için yapılmış özel bir sınavla veya kurayla devlet memurluğu yapabilmektedir.

Devlet memurlarının eğer engelli çocukları varsa istedikleri ve müsait olan yerlere tayin edilebilmektedir.

Engelli memur ve çalışanların, bakıma muhtaç engelli çocuğu olan kadın çalışanların isteğe bağlı erken emeklilik hakları da vardır.

Belediyeler, “engelli hizmet birimleri” aracılığıyla engelli kişilerle ilgili sağlık, kültür, spor ve eğitim gibi hizmetler verebilmektedir. Ankara Büyükşehir

Belediyesi doktor ve hemşirelerinin, kayıtlı engellilerin evlerinde genel sağlık kontrollerinin yapılması, evleriyle alakalı gereksinimlerinde destek sağlanması bu maddeye örnek olarak verilebilir.

Bazı il belediye meclislerinde alınmış olan kararlar kapsamında engelli kişilerin toplu taşıma araçlarında indirimli ya da ücretsiz indi bindi ve su faturalarının ödenmesinde indirim yapılabilmektedir.

Türk Hava Yolları, %40 ve üzeri orandaki engelli yolculara, uygulanabilecek olan ücretler üzerinden iç ve dış hatlar için %25'e kadar indirim yapabilmektedir.

Bazı seyahat firmaları, engelli yolculara şehirlerarası yolculuklar için %30'a kadar indirim yapabilmektedir.

Türkiye Denizcilik İşletmelerine ait olan açık deniz yolculukları ve iç hatlarda indirim yapabilmektedir.

Engelli kişiler için bazı telefon operatörleri uygun fiyatlı tarifeler uygulayabilmektedir.

Engelli bireyler; Devlet tiyatrolarından, milli parklardan ve Kültür ve Turizm Bakanlığı'na bağlı olan müzeler ve ören yerlerinden ücret ödmeden faydalanabilmektedir.

Gençlik ve Spor Bakanlığına bağlı olan bütün tesislerde, spor federasyonları veya il müdürlüklerince düzenlenmiş olan spor etkinliklerine girişte engellilerden bir ücret istenmemekte veya indirimli tarifeler uygulanmaktadır.

Kamu kurum ve kuruluşları sorumlu olduğu alanları ve ruhsat verdiği konut için umumi binalar ve apartmanların engellilerin rahat kullanabilmesini göz önünde bulundurması gerekmektedir. Engelliler kanununa göre, kamu ve özel kurumların yapıların engelliler için uygun bir hale getirmesi için 2005 senesinde 7 senelik bir süre tanınmıştır fakat gerekli düzenlemeler yapılmadığı için bu süreç esnetilmiş ve daha uzun bir süre haline gelmiştir.

Engelli vatandaşlar belirli koşullar altında gelir vergisi indiriminden yararlanabilirler.

Engelli kişilerin yurt dışından alacakları özel tertibatlı olan araçlar gümrük vergisinden muaftır. Katma Değer Vergisi Kanun’unda “engellilerin eğitimleri, meslekleri, günlük yaşamları için özel olarak üretilmiş her türlü araç-gereç ve özel bilgisayar programları” istisnalar arasında gösterilmiştir.

Emlak Vergisi Kanunu’yla engelli kişilerin, Türkiye sınırlarında brüt 200 m²’yi geçmeyen tek bir meskeni olması durumunda, bu meskenle ilgili vergi oranları sıfıra kadar düşürülebilmektedir.

Engelli birey için tescil edilmiş araçlar Motorlu Taşıtlar Vergisinden de muaf tutulmuştur.

“H” sınıfı sürücü belgesi olan ve özel tertibatlı araç kullanabilecekleri için sağlık kurulu raporuyla belgelenmiş olan kişilerin yurt içinden alacak olduğu araçlar için Özel Tüketim Vergisi muafiyeti uygulanmaktadır. Ayrıca muafiyet özel tertibat koşulu olmadan %90 ve üzerindeki engel derecesi olan engelli bireyler araç kullanamayacaksa engellilerin yakınları veya şoförler tarafından kullanılmak üzere alınacak olan araçlar için de uygulanmaktadır.

Engelli kişiler trafiğin akışını engellemeyecek şekilde park etmeye müsait olan yerlere araç park edebilirler.

Bu maddelere göre dünyada ve Türkiye’de engelli kişilerle ilgili birçok hukuki düzenleme vardır. Bu derece detaylı düzenlemelerin yapılması ve engelli kişilerin her toplumun yaklaşık 1/10’undan oluşması dikkate alınacak olan durumlardandır. Engelli kişilerin hakları ya da bir başka ifadeyle engelliler hukukuyla ilgili gösterilmiş olan ilginin az olduğu belirtilebilir.

SONUÇ

İnsanların utanılacak bir durum veya anda, diğer insanlar tarafından gözden düşmelerine neden olan, kendilerini aşağılanmış hissetme duygusu damgalanma olarak tanımlanmaktadır. Geçmiş zamanlara bakıldığında insanların hasta olması, engelli doğması ya da sonradan engelli olması veya dünyada salgın hastalıkların yaşanması Tanrı'nın insanları cezalandırıldığı görüşüne kapılmalarına neden olmuştur. Damgalamanın nedenleri arasında; ayrımcılıklar, önyargılar, davranış ve stereotipler vardır.

Tarihsel süreç incelendiğinde damgalanma kavramı en çok tıp alanında görülmüştür. Bunun başlıca sebebi de salgın hastalıklar olmuştur. Yaşanan bu süreçte toplumlar engelli bireyleri ve ruhsal problemi olan insanları damgalamıştır. Damgalama kavramıyla ilgili bilim insanları çalışmalar yapmış, kuramlar ortaya koymuştur. Damgalama kavramı literatürde bazı kaynaklarda işaretlenme, stigma, etiketlenme gibi sözcüklerle de ifade edilmiştir. Damgalanma nedenleri genel anlamda değerlendirildiğinde ise teknolojik, psikojenik ve toplumsal olmak üzere ayrılmıştır.

Yapılan bu çalışmanın diğer bir ana başlığı olan engellilik kavramı ise sakat veya özürlü terimleriyle aynı anlama gelmekte bazı durumlarda birbirlerinin yerine kullanılmaktadır fakat son zamanlarda toplumsal bilinçlenmeyle başlayan süreçte engellilik sözcüğü daha yaygın bir kullanım göstermektedir. İnsanların bazı hareketleri tam olarak yapamaması veya doğuştan bunları yapamayacak şekilde dünyaya gelmesi engellilik türlerinin başlıklarındandır. Çalışmada da görüleceği üzere yapılan araştırmalarda Türkiye'de en çok görülen engel türü süregelen hastalıktır.

İslam dinine göre, engelli birey mekanizmayı yavaşlatan bir parça değil mekanizmanın tamamlanmasını sağlayan bir parçadır. İslam dininde ve Müslüman toplumlarda engelli bireylere hayatın gündelik akışına uygun bir şekilde davranılmıştır. Hz. Muhammed (s.a.v) engelli bireylere hep yardımcı olmuş, onların

gündelik hayata dâhil edilebilmesi için bazı emirler buyurmuştur. Ayrıca Emeviler’de cüzzamlı bireyler için hastane inşası ve maaş bağlanması, Abbasiler’de görme engelli bireyler için hastane, zihinsel engelliler için yurt yapılması bu dönemlerde engelli bireylere verilen önemi göstermiştir.

İslam öncesi Türk toplumlarında engelli bireyler ikinci sınıf insan muamelesi görmemiş, topluma eşitlik ilkesi kapsamında entegre edilmeye çalışılmıştır. Yetersiz kaynaklar sebebiyle literatürde bu konuyla ilgili pek bilgi bulunamamıştır. Ancak ulaşılan bilgilere göre uygulamaların klasik olarak devam ettirildiği düşünülen İslam sonrası Türk toplumlarında bu bilgiler görülebilir. Bu yüzden de İslam sonrası Türk topluluklarında engelli bireylere yönelik tutumların devam ettiği söylenebilir.

Roma Uygarlığında engellilerin zulme uğradığı, toplumdan dışlandığı ve ihmal edildiği görülmüştür. O dönemlerde yaygın bir şekilde Batıl inançlarına göre engelliler ölünceye dek açlığa mahkum olduğu görülmüştür. Görme engelli bireylerin uğursuz ve karanlık, cüzzamlıların şeytan olduğu ve zihinsel engelli bireylerin ise kötü ruhların ve şeytanın gömleğini giydiği bireyler olarak görülmekteydi.

Antik Yunan Uygarlığında ise felsefeler, kanunları ve sosyal dünya görüşleri bedensel eksiği olan bireylerden kurtulmaya izin verdiği görülmüştür. Aristo, Eflatun vb. gibi filozoflarda engellilerin topluma yük olduğu sebebiyle bu gibi haksızlıklara onay verildiği görülmüştür.

Antik Yunan ve Antik Roma’da ölümcül ve tedavisi olmayan hastalığa yakalanan hastaların tam olarak tedavi edilememesi çok görülen bir sorun olmuştur. Bu tip bir hastanın tedavi edilmeye çalışması doktorlar açısından başarısızlık ve utanca neden olacağı ve bu gibi bir tedavinin doğru olmayacağı düşüncesi de yaygındı. Antik Yunan ve Antik Roma’da hem nüfusun kontrolü hem de halk için problem olabilme nedeniyle küçük bir doğum sorunuyla ya da özürlü bir şekilde dünyaya gelen bebeklerin doğumdan hemen sonra hayatlarına son verildiği görülmüştür.

Yahudilik ve Hristiyanlık açısından engellilik kavramını ele aldığımızda bazı önemli sonuçlar edindiğimizi söyleyebiliriz. Yahudilerin büyük çoğunluğunda her ne kadar ‘seçilmiş ırk’ düşüncesi hakim olsa da insanların eşit olduğunu ve mükemmel olmadıkları düşüncesi de kabul görmektedir. Yahudi kanunları engelli bireyleri Tanrının emirlerini yerine getirme noktasında sorumlu tutmaktadır. Bu da bireylerin eşit olduğunun kanıtı olarak görülmektedir. Ayrıca Tora engelli bireylere saygı göstermeyi de emretmektedir. Hristiyanlık dini engelli bireyleri insanlığın ortak laneti tanımlamakla birlikte engelli bireyleri toplum dışına itme gibi bir tavır takınmamıştır. Ancak uygulamalarda, engelli bireyleri topluma kazandırma veya kilisede görevlendirme gibi bir çabaya da pek girilmediği görülmektedir.

Günümüzde engellilik kavramı yalnızca bireylerin kendisini ve ailesini etkileyen bir konu olmaktan ziyade toplumun tamamını etkileyen ve ilgilendiren bir konu olarak görülmektedir. Günümüzde engelliliğin toplumda daha fazla görülmesiyle beraber engellilerle ilgili politikaların arttığı ve farklı şekilde değerlendirildiği görülmektedir. Ayrıca günümüzde engelli bireylerle ilgili yaklaşımların sosyal politikalara farklı yönlerden yansıdığı da görülmüştür. Engellilerle ilgili yaklaşımların geçmişte ve günümüzde kültürlere ve toplumlara göre fark edildiği çalışmamızın literatür taraması kısmında görülmüştür. Bununla beraber bir genelleme yapılacak olursa; sosyal, sağlık, medikal, mitolojik ve günümüzde de insan hakları kavramlarının ön plana çıktığı görülmektedir.

Engellilere yönelik sosyal hizmetlerin dayanağı sosyal devlet anlayışıdır. Bu anlayış ile şekillenen sosyal politikalar ve yasal düzenlemeler sonucu tıpkı toplumun diğer bireyleri gibi engelli bireylerin ihtiyaç ve sorunlarına yönelik sosyal hukuk anlayışı oluşmaktadır. Sosyal devletin toplumun tüm fertlerine sağladığı eğitim hakkı, sağlık hakkı, barınma hakkı, çalışma hakkı, adil ücret hakkı gibi temel anayasal haklardan engelli bireylerin de faydalandığı söylenebilmektedir. Engellilere yönelik birçok yasal düzenlemelerin yapılarak sosyal hukuk ve adaletin zemininde de desteklendikleri görülmektedir.

Bu kapsamda yapılacak çalışmaların sonucunda Türkiye’de engellilik kavramına sosyal politikaların nasıl yansıdığı araştırılabilir.

KAYNAKÇA

- Abdülbaki, M. F., (1982), El-Mu'cem'l-Müfehres li-Elfazi'l-Kur'an'il-Kerim, El-Mektebet'l-İslamiyye, İstanbul.
- Acar Y., (2013). "Saadet Asrı Model Toplum Tecrübesinin Engellilere İlişkin Kodları". Din bilimleri Akademik Araştırma Dergisi, 13(1), 131-171.
- Açıkel Y., (2010). "Hadisler Işığında görme Engelliler ve Bazı Öneriler". Süleyman Demirel Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi. (25), 27-28.
- Ahmed, bin. H., (1982). Müsned, Çağrı Yayıncılık, İstanbul.
- Akçamete, G., (1993). İştme Engellilerde Dil ve Konuşma. Özel Eğitim Dergisi, 3 (1), 2-9.
- Akgündüz, A.,(1996), İslam Hukukunda ve Osmanlı Tatbikatında Vakıf Müessesesi, Osmanlı Araştırmaları Vakfı Yayınları, İstanbul.
- Albayrak, H., (2014). Tarihte Kr, Sağır, Dilsiz ve Engelli Eğitimi. Engelliler Eğitiminin Tarihsel Gelişimi. İstanbul MEB Yayınları, İstanbul.
- Angermeyer, M. C., Matschinger, H., (1999). Lay Beliefs About Mental Disorders: A Comparison Between Western and Eastern Parts of Germany. Social Psychiatry and Psychiatric, (34), 275-281.
- Aral, N., Gürsoy, F., (2007). Özel Eğitim Gerektiren Çocuklar ve Özel Eğitime Giriş, Morpa Kültür Yayınları, İstanbul.
- Arboleda, F. J., (2002). What causes stigma? World Psychiatry, 25-26.
- Arıkan, Ç., (2002). Sosyal Model Çerçevesinde Özürlülüğe Yaklaşım, Ufuk Ötesi Bilim Dergisi, 2, (1), 11-25.
- Arsal, S. M., (2014). Türk Tarihi ve Hukuk, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara.
- Arslan, H., ve KONUK-ŞENER, D., (2009), "Stigma, Spiritüalite Ve Konfor Kavramlarının Meleis'in Kavram Geliştirme Sürecine Göre İrdelenmesi", 56. Maltepe Üniversitesi Hemşirelik Bilim ve Sanat Dergisi, cilt: 2, sayı: 1, s. 51-59.
- Aslan, M., Şeker, S., (2011). Engellilere Yönelik Toplumsal Algı ve Dışlanmışlık, Sosyal Haklar Uluslararası Sempozyumu, 449-463.
- Atalay, B., (2013). Divan Lugat-it Türk Tercümesi. (Çev: Besim Atalay) Türk Dil Kurumu Yayınlar, Ankara.

- Avcil, C., Bulut, H., ve Sayar G. H., (2016). Psikiyatrik Hastalıklar ve Damgalama. Üsküdar Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi, (2), 175-202.
- Aydın, F., (2011). Batı İslam Arkeolojisi, EskiYeni Yayınları, Ankara.
- Becker, H., (2013). Hariciler (Outsiders), Bir Sapkınlık Sosyolojisi. (Çev: Ş. Günel, L. Ünsaldı) Heretik Yayıncılık, Ankara.
- Besalel, Y., (2001). Yahudilik ansiklopedisi 3 cilt. Gözlem Gazetecilik Basın ve Yayın A.Ş., İstanbul, 231-233.
- Beyzavi, Abdullah b. Ömer b. Muhammed eş-Şirazi, (1999), Envaru't-Tenzil ve Esraru't-Te'vil, Dar'ül-Fikr, Beyrut, I-Vc.
- Bilge, A., Çam, O., (2010). Ruhsal Hastalığa Yönelik Damgalama ile Mücadele, Fight Stigma Ment Illn, 9, (1), 71-78.
- Bilgin, N., (2003). Sosyal Psikoloji Sözlüğü: Kavramlar, Yaklaşımlar, Bağlam Yayıncılık, İstanbul.
- Bingöl, O., (2017). Bedenin Sosyolojisi: Nasıl? Niçin? Mavi Atlas, 5 (1), 86-96.
- Bos, A. E. R., Pryor, J. B., Reeder, G. D., Stutterheim, S. E., (2013). Stigma: advances in theory and research, Basic and Applied Social Psychology, (35), 1-9.
- Budak, S., (2000). Psikoloji Sözlüğü, Bilim ve Sanat Yayınları, Ankara.
- Burcu, E., (2006). Özürlülük Kimliği ve Etiketlemenin Kişisel ve Sosyal Söylemleri. Hacettepe Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Dergisi, Ankara, 23.(2), 61-83.
- Burcu, E., (2015). Engellilik Sosyolojisi, Anı Yayınları, Ankara.
- Carullah, M., (1996), İlahi Adalet, Pınar Yayınları, İstanbul.
- Chi ,T., (1971). "Türk Tarihine Ait Çin Kaynakları". Tarih Enstitüsü Dergisi 2 Edebiyat Fakültesi Matbaası, İstanbul, 2-8.
- Corrigan, P. W., (1998). The Impact of Stigma on Severe Mental Illness. Cognitive And Behavioral Practice. 5, (2), 201-222.
- Corrigan, P. W., River, L. P., Lundin, R. K., Wasowski, K. U., Campoin, J., Mathisen, J.,..... Kubiak, M. A., (2000). Stigmazing Attributions About Mental Illness. Journal of Community Psychology. 28.(1), 91-102.
- Cüceloğlu, D., (2002), Yeniden İnsan İnsana, Remzi Kitapevi, İstanbul.
- Çayır, K., & Soran, M., & Ergün, M., (2015). Engelliler ve Ayrımcılık Eğitimciler İçin Temel Metinler ve Örnek Dersler, Karekök Yayıncılık, İstanbul.
- Çelik, Y., (2018), Hz. Ömer Sempozyumu, Sivas Üniversitesi 1. Cilt.

- Çitil M., ve Üçüncü M. K., (2018). Türkiye’de Engelli Hakları ve Engelliler Hukuku’nun Durumu, *TAAD*, Yıl:9, Sayı: 35, 260-262.
- Draz, M. A., (1983), İslam’ın İnsana Verdiği Değer, (Çev: Nurettin Demir), Kayıhan Yayıncılık, İstanbul.
- Erdemir, A. D., (2014), Tıp Tarihi, Nobel Tıp Kitabevleri Yayınları, İstanbul.
- Ferahidi, Ebü Abdurrahman, el-Halil b. Ahmed, tsz., *Kitabü'l-Ayn*, Darü Mektebeti'l-Hilal, Tahkik: Mehdi el-Mahzümi, İbrahim es-Samirai, I-Vc.
- Geçtan, E., (2020). *Psikodinamik Psikiyatri ve Normaldışı Davranışlar*. 24. bs. Metis Yayıncılık, İstanbul.
- Giddens, A., (2000). *Sosyoloji*. H. Özel ve C. Güzel (çev. H. Özel, ve C. Güzel), Aykaç Yayınevi, Ankara.
- Goffman, E., (2014). *Damga; Örselenmiş Kimliğin İdare Edilişi Üzerine Notlar*, (Çev: Ş. Geniş, L. Ünsaldı, S.N. Ağırnaslı), 2. Baskı, Heretik Yayınları, Ankara.
- Gömeç, S., (2000). “İslam Öncesi Türk Tarihinin Kaynakları Üzerine”. *Tarih Araştırmaları Dergisi* 20(31), 51-92.
- Grönbech, K., (1992). *Kuman Lehçesi Sözlüğü Codex Cumanicus’un Türkçe Sözlük Dizini*. (Çev. Kemal Aytaç), Kültür Bakanlığı Yayınları, Ankara.
- Hagnighaat, R., (2001). “A Unitay Theory of Stigmatisation: Pursit of Self-Interest and Routes to Destigmatisation”. *British Journal of Psychiatry*, 178(3), 207-215.
- Has P., (1991). *İslamiyet’te ve Hristiyanlıkta İlim Anlayışı*, TÜV Yay., İzmir.
- Hinshaw, S. P., (2007). *The Mark of Shame: Stigma of Mental Illness and an Agenda for Change*. Oxford University Press, Oxford.
- Hitti, P. K., (1980), *İslam Tarihi II*, (çev. Salih Tuğ), Boğaziçi Yayınları, İstanbul.
- Hogg, M. A., Vaughan, G. M., (2007). *Sosyal Psikoloji*. (Çev. İ. Yıldız, A. Gelmez). Ütopya Yayınları, Ankara.
- İbn Manzûr, Ebü'l-Fazl Cemâlüddîn Muhammed b. Mükerrrem b. Alî b. Ahmed elEnsârî er-Rüveyfî (ö. 711/1311). (1990). *Lisânü'l-Arab*, Dârü'l-Fıkr, Beyrut.
- İhsanoğlu, E., (1999), *Suriye’de Modern Osmanlı Sağlık Müesseseleri, Hastahaneler ve Şam Tıp Fakültesi*, Türk Tarih Kurumu Basımevi, Ankara.
- İsfehani, R. (2012), *Müfredât*. (Çev. Yusuf Türker). Pınar Yayınları, İstanbul.

- Jaeger, P. T. Ve Bowman, C.A (2005). Understanding Disability: Inclusion, Access, Diversity, and Civil Rights. USA: Praeger Publishers, 2-7.
- Kadioğlu, M., Hotun, Ő. N., (2016). “Stigmatizasyon (Damgalama) ve Kadın”. Sağlık ve Toplum Dergisi. 25, (3), 3-9.
- Karabulut, H., (2014). Ailemde Bir Engelli Var. Diyanet İŞleri BaŐkanlıđı Yayınları, Ankara.
- Karagöz, İ., (2003), Kur’an’ın Engellilere Bakışı, TDİB Engelliler Sempozyumu, 5-39, <http://www.diyamet.gov.tr/turkish/default.asp>
- Karagöz, İ., (2010). Dini Kavramlar Sözlüğü. Komisyon, Diyanet İŞleri BaŐkanlıđı Yayınları, Ankara.
- Kaya E., ve Sarı, İ., (2018). Bedensel ve Görme Engelli Bireylerin Çeşitli DeđiŐkenler AçıŐından BoŐ Zaman Tutumlarının İncelenmesi. Gaziantep Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi, 3 (2), 19-31.
- Kazıcı, Z., (2014), Osmanlıda Vakıf Medeniyeti, Kayıhan Yayınları, İstanbul.
- Kılavuz, A. S., (1989). “Âmâ”. Türkiye Diyanet Vakfı İŐlam Ansiklopedisi. TDV Yayınları, Ankara.
- Kitab-ı Mukaddes (Yeni Çeviri), (2001),Yeni Yaşam Yayınları, İstanbul.
- KızıлтаŐ, M., (2015). Engellilerle 360 İletifim, Elma Yayınevi, Ankara.
- Kocabaşoğlu, N., Aliustaoğlu, S., (2003). “Stigmatizasyon”. Yeni Symposium. 41, (4), 190-192.
- Kolat, S., (2009). Avrupa Birliği Sosyal Politikası Çerçevesinde Özürlülere Yönelik Ayrımcılıkla Mücadele ve Türkiye’deki Yansımaları, Uzmanlık Tezi, Ankara.
- Köprülü, F., (2013), “Vakıf Müessesesinin Hukuki Mahiyeti ve Tarihi Tekamülü”, Vakıfların Hukuki Mahiyeti, Haz. Yahya Kemal TaŐtan, Vakıflar Genel Müdürlüğü Yayınları, Ankara.
- Köse, H., (2014). Kronolojik Engelli Tarihi ve Eğitimi. Engelliler Eğitiminin Tarihsel Gelişimi, MEB Yayınları, İstanbul.
- Kumcağız H., & Bozkurt, Y., & Kurtoğlu, E., (2018). Zihinsel Engelli Öğrencilerin Gereksinimlerinin Belirlenmesi. Samsun Sağlık Bilimleri Dergisi, 3 (1), 1-9.
- Kur’an-ı Kerim Meali, (2002). Türk Diyanet Vakfı Yayınları, Ankara.
- Kütübü-i Sitte, (2013). Polen Yayınları, İstanbul.

- Larry R., (2013). Nubia and Egypt 10,000 B.C. to 400 A.D. From PreHistory to the Meroitic Period, 15-32.
- Link, B. G., & Phelan, J. C., (2001). Conceptualizing stigma. *Annual review of Sociology*, 27(1), 363-385.
- Metzler, I., (2006). *Disability in Medieval Europe*. London & New York: Routledge. 295-297.
- Meşe, İ., (2014). Engelliliği Açıklayan Sosyal Model Nedir? *Sosyal Politika Çalışmaları Dergisi* (33).
- Morell M. M., (2002). *Stigma And Epilepsy*. *Epilepsy&Behavior*.
- Myers, D. G., (2012). *Sosyal Psikoloji*. (Çev. Serap Akfırat), Nobel Yayıncılık, Ankara.
- Okur, N. ve Erdugan F., (2010). Sosyal Haklar ve Özürlüler: Özürlülük Modeller Bağlamında Tarihsel Bir Değerlendirme. II. Sosyal Haklar Ulusal Sempozyumu Bildiri Kitabı. Pamukkale Üniversitesi Yayınları, Pamukkale.
- Özgökçeler, S., ve Alper, Y., (2010). Özürlüler Kanunu'nun Sosyal Model Açısından Değerlendirilmesi. *İşletme ve Ekonomi Araştırmaları Dergisi* (1).
- Özmen, S., Erdem, R., (2018). "Damgalamanın Kavramsal Çerçevesi". *Süleyman Demirel Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, 23, (1), 185-208.
- Özsan, M., ve Hasret, F., (2017). Görme Engellilerin Günlük Hayatını Kolaylaştırmak Adına Bir Önerme: Braille Alfabeli Giysiler. *Mühendislik Bilimleri ve Tasarım Dergisi*, (5), 89-94.
- Öztürk, M., (2013). *Hayata Renk Katanlar "Engelli Grupları"*, Ağrı İbrahim Çeçen Üniversitesi Yayınları, Ağrı.
- Özyiğit, Ş., Savaş, H. A., Ersoy, M. A., Yüce, S., Tutkun, H., & Sertbaş, G., (2004). Hemşirelerin ve Hemşirelik Öğrencilerinin Şizofreniye İlişkin Tutumları. *In Yeni Symposium* 42, (3), 105-112.
- Phelan, J. C., Link, B. G., & Dovidio, J. F., (2008). Stigma and Prejudice: One Animal or Two?. *Social Science & Medicine*, 67(3), 358-367.
- Platon, (2005). *Devlet*, Bordo Siyah Yayınevi, İstanbul.
- Sacks, O., (2001), *Sesleri Görmek*, (Çev: Yener Osman), YKY, İstanbul.
- Sancaklı S., (2006). "Hz. Peygamber'in Engellilere Karşı Bakış Açısının Tespiti". *Din bilimleri Akademik Araştırma Dergisi*, 6(3), 37-72.

- Scheyett, A., (2005). "The Mark of Madness, Social Work in Mental Health". *Social Work in Mental Health*. 3, (4), 79-97.
- Sevim, K., (2020). "Sosyal Çalışma ve Damga". *Sosyal Çalışma Dergisi*. 4(1), 44-54.
- Seyyar, A., (2003). *Sosyal Siyaset Açısından Yoksulluğa Karşı Mücadele, Yoksulluk Sempozyum Notları*. 1 (50), 40-74.
- Shefer-Mossensohn, M., (2014), *Osmanlı Tıbbi Tedavi ve Tıbbi Kurumlar 1500-1700*, (Çev. Bülent Uçpınar), Kitap Yayınevi, İstanbul.
- Stringer, J., Swindell, R., & Dennis, M., (2004). *Massage In Patients Undergoing Intensive Chemotherapy Reduces Serum Cortisol and Prolactin*. *Psycho-Oncology*, 17(10), 1024-1031.
- Taberi, Ebu C., (1987), *Tarihu'l-Ümem ve'l-Mülük, Daru'l-Kütübü'l-İlmiyye*, Beyrut.
- Taşkın, E. O., (2007). *Ruhsal Hastalıklara Yönelik Tutumlar ve Damgalama*, Meta Basım Matbaacılık 1, 17-30.
- TDK. (2022). *Güncel Türkçe Sözlük*. <https://sozluk.gov.tr/> Erişim Tarihi: 28.10.2022.
- Terzioğlu, A., (1992). 'Bimaristan', *Diyanet İşleri İslam Ansiklopedisi* (cilt 6), s.163-178. TDV Yayınları, Ankara.
- Tezcan, M., (2006). *Kur'an'ın Engellilere Yaklaşımı ve İslam'ın Engellilere Tanıdığı Kolaylıklar*.
- Tezcan, M., (2007), *Kur'an'ın Bedensel Engellilere Yaklaşımı*, Kahramanmaraş Sütçü İmam Üniversitesi, İlahiyat Fakültesi Dergisi, Kahramanmaraş.
- Thornicroft, G., (2014). *Toplumun Reddettiği: Ruhsal Hastalığı Olan İnsanlara Karşı Ayrımcılık*. (Çev. Haldun Soygür), İmaj Yayınevi, Ankara.
- Tınar, Y., (2018). *Engellilere Yönelik Kamu Hizmetlerinin Yönetimi ve Sunumu: Karşılaştırmalı Bir Değerlendirme*, Hiper Yayın, İstanbul.
- Topçuoğlu, R., (2014). *1900-2000 Yılları Arasında Avusturalya'da Engellilere Yönelik Sosyal Politika ve Sosyal Hizmetler; Medikal Modelden Sosyal Modele Geçiş*. *Toplum ve Sosyal Hizmet*, 25, (2): 127-144.
- Tsai, L. M., (2006). *Çin Kaynaklarına Göre Doğu Türkleri*, (Çev. E. Kayaoğlu, D. Banoğlu), Selenge Yayınları, İstanbul.
- Türcan, T., (2012). *İslam Hukuku*. Grafiker Yayınları, Ankara.
- Üçok, A., (2003). "Şizofreni Hastası Nasıl Damgalanır?". *Klinik Psikiyatri Dergisi*. 6(1), 3-8.

- Üçok, C., (2014). Türk Hukuk Tarihi, Turhan Kitabevi, Ankara.
- Ünal, V., (2018). Toplumsal Değişim Sürecinde Engelliler. Turkish Studies, 13 (18), 1323-1324.
- Ünal, V., (2021). Türkiye’de Engellilik Yaklaşımlarının Sosyal Politika Açısından Değerlendirilmesi. Cumhuriyet Üniversitesi Fen-Edebiyat Fakültesi Sosyal Bilimler Dergisi, 45(2), 235-258.
- Ünlü, S., Bağcıvan, A. Ve Kara, B., (2022), Geçmişten Günümüze Türk Kültüründe Engelli Anlamlandırmaları, Milli Kültür Araştırmaları Dergisi, 6(1), 96-130.
- Vahıdı, (1994), El-Veciz fi Tefsiri’l-Kitabi’l-Aziz, Daru’l Kalem, Beyrut Ilc.
- Vehbi, M., (1969) , Hulasatü’l Beyan Fi Tefsiril-Kur’an, Üçdal Neşriyat İstanbul, I-XVc.
- Yaman, C., (2019). Engelli Kardeşe Sahip Olan ve Engelli Kardeşe Sahip Olmayan Bireylerde Yaşam Memnuniyeti ve Benlik Saygısının İncelenmesi. Üsküdar Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Klinik Psikoloji Anabilim Dalı Yüksek Lisans Tezi. İstanbul.
- Yaman, E., & Güngör, H., (2013). Damgalama (stigma) Ölçeğinin Geliştirilmesi, Geçerlilik ve Güvenirlik Çalışması. Değerler Eğitimi Dergisi, 11(25), 251-270.
- Yapıcı, A. (2004). Din, Kimlik, Önyargı: Biz ve Onlar, Karahan Kitabevi, Adana.
- Yazır, M.H., Tsz., Hak Dini Kuran Dili, Eser Neşriyat ve Dağıtım, İstanbul, I-Xc.
- Yıldız, M., Özten, E., Işık, S., Özyıldırım, İ., Karayün, D., Cerit, C., & Üçok, A., (2012). Şizofreni Hastaları, Hasta Yakınları ve Majör Depresif Bozukluk Hastalarında Kendini Damgalama. Anatolian Journal of Psychiatry/Anadolu Psikiyatri Dergisi, 13(1), 1-7.
- 5378 Sayılı Engelliler Hakkında Kanun, (2005).
<https://www.mevzuat.gov.tr/mevzuatmetin/1.5.5378.pdf> Erişim Tarihi: 31.10.2022.
- 6462 Sayılı Kanun, (2013).
<https://www.resmigazete.gov.tr/eskiler/2013/05/20130503-1.htm> Erişim Tarihi: 31.10.2022.
- Engelli ve Yaşlı İstatistik Bülteni, (2022)
<https://www.aile.gov.tr/eyhgm/sayfalar/istatistikler/engelli-ve-yasli-istatistik-bulteni/> Erişim Tarihi: 31.10.2022.
- <http://arsiv.salom.com.tr/news/print/24949-Bir-ilahiyat-problemi-olarak-Yahudiligin-engellilerebakis> Erişim Tarihi: 26.12.2022.

<http://www.hristiyanforum.com> Erişim Tarihi: 26.12.2022.

<https://islamansiklopedisi.org.tr/isam#1-etimoloji-ve-tanim>: 25.05.2023.

Türkiye Psikiyatri Derneği. (2020). COVID-19 ve Damgalama.
<https://psikiyatri.org.tr/uploadFiles/243202003110-DamgalanmaCOVID.pdf>
Erişim Tarihi: 30.10.2022.

Engelli ve Yaşlı İstatistik Bülteni, (2022)
<https://www.aile.gov.tr/eyhgm/sayfalar/istatistikler/engelli-ve-yasli-istatistik-bulteni/> Erişim Tarihi: 31.10.2022.

